

Սմբատ Խ. Հովհաննիսյան

**ԱՆՆԱԼՆԵՐԻ ԴՊՐՈՑԻ ԱՅԼԱՑՈՒՄԸ. «ՆՈՐ
ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»**

Մաս երրորդ: «Մարդաբանական պատմության» և
«հիշողության պատմության» հղացքները*

Բանալի բառեր – Աննալների դպրոց, Աննալների դպրոցի Երրորդ սերունդ, պատմական մարդաբանություն, էթնոպատմություն, «մարդաբանական ճգնաժամ», նյութական և կենսաբանական մարդաբանություն, տնտեսական մարդաբանություն, սոցիալական մարդաբանություն, մշակութային և քաղաքական մարդաբանություն, հիշողության պատմություն, պատմության քաղաքականություն, անցյալի քաղաքականություն, ինքնության քաղաքականություն, հիշողության քաղաքականություն:

Մուտք

1960–ական թթ. կեսերից Աննալների դպրոցի տեսական դաշտի ընդլայնմանը զուգընթաց (շարային և/կամ քանակային պատմություն, մտայնությունների (Mentalités) պատմություն)՝ խորքային առումով խախտվել էր դպրոցի ինքնաբավ հավասարակշռությունը: Մի կողմից համընդգրկուն պատմության մերժման կամ մասնատման միտումն էր, մյուս կողմից՝ նոր ամբողջականության ձգտումը: Առաջադրվել էին այնպիսի տեսական խնդիրներ, որոնք անըմբռնելի, առավել ևս անլուծելի էին նախորդ՝ բրոդելյան հարացույցի ծիրում:

Եվ պատահական չէ, որ այսպիսի խզման և հարցականումի համատեքստում էլ մտայնությունների պատմության հետ գրեթե միաժամանակ աննալական նոր սերունդն իր համար բացահայտեց նաև մշակութային գործընթացների ինքնուրույնությունն ու դրանց որոշակի ազդեցությունը փոխակերպությունների վրա¹: Որպես արդյունք՝ առաջադրվում են ոչ

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 10.12.2020:

Այս հոդվածաշարի *առաջին մասը* տես **Հովհաննիսյան Ս.**, Աննալների դպրոցի այլացումը. «Նոր պատմագիտություն»: Մաս առաջին: Հետկառուցաբանական հայեցակարգը և պատմության «քանակային» կամ «շարային» ըն-

միայն նոր թեմաներ, այլև վերլուծության նոր եղանակներ, որոնցից էին **պատմական մարդաբանությունն** ու **հիշողութենական պատմությունը**, որոնք թեպետ վեր էին հանում նույն թեմաները, բայց «արդեն ավելի ընդգրկուն համատեքստում»²: Այդ տեղաշարժերի հետևանքով էլ, ինչպես նշում է Ա. Գուրնիչը, «հաղթահարվում է սոցիալ-պատմական վերլուծության սոցիոլոգիական վերացականությունը, և նրա առարկան՝ հասարակական խմբերը, լցվում մարդկային բովանդակությամբ»³: Ըստ այդմ՝ պատմությունը կրկին մերձենում է մարդուն, դառնում «մարդու մասին գիտություն»:

Գ. Պատմական մարդաբանություն

Պատմական մարդաբանությունը դարձավ մի կողմից՝ մտայնությունների, քանակային և/կամ շարային պատմությունների տրամաբանական ամփոփումը, մյուս կողմից՝ գիտակարգային ևս մի նոր արդյունական գործակցություն: Այն «ձգտում է պատմական հեռավորության միջոցով հասնել հեռանկարի ինքնօրինակ թարմացման» և «գիտական» մշակույթից վերանվաճել «սովորույթը, ժեստը, երևակայությունը, կարճ՝ ժողովրդական մշակույթը»⁴: Ավելի ստույգ՝ «մարդկության տարրական իրավիճակներն ու հիմնարար փորձառությունները»⁵: Այսու՝ պատմական մարդաբանությունը մեկնարկում է այն գաղափարից, որ շարժումը և էվոլյուցիան կարելի է գտնել «բոլոր սոցիալական գիտությունների բոլոր առարկաների մեջ, քանի որ դրանց ընդհանուր առարկան մարդկային հանրույթն է»⁶: Արդյունքում՝ էականորեն ընդլայնվեց «պատմագետի տարածքը»՝ պատմագիտության հետազոտական տիրույթը. հետազոտական թեմաներ դարձան մարմինը, սեռը, սեռականությունը, մանկությունը, ամուսնությունը, ընտանիքը, ծերությունը, հիվանդությունը, մահը, երազը, հավատքի ձևերը և այլն⁷:

բնունը, «Վէմ» համահայկական հանդես, 1 (2012), էջ 62-83, իսկ *երկրորդ մասը Հովհաննիսյան Ս.*, Աննալների դարձրածի այլացումը. «Նոր պատմագիտություն»: Մաս երկրորդ: Մտակեցվածքների պատմություն. երեք հարկացույց, «Վէմ» համահայկական հանդես, 2 (2016), էջ 27-48:

1 Տե՛ս **Бюргер А.**, От серийной к комплексной истории: генезис исторической антропологии, в книге: **Чубарьян А. О.** (ред.), Homo Historicus: К 80-летию со дня рождения Ю. Л. Бессмертного, В 2 кн., Кн. I, М., Наука, 2003, с. 194:

2 **Burquiere А.**, The Fate of the History of Mentalities in the Annales, Comparative Studies in Society and History, Vol. 24, 3 (1982), p. 426-427.

3 **Гуревич А. Я.**, Жак Ле Гофф и «Новая историческая наука» во Франции, в книге: **Ж. Ле Гофф**, Цивилизация средневекового Запада, Екатеринбург, У-Фактория, 2005, с. 543.

4 **Рикёр П.**, Время и рассказ, т. 1, Интрига и исторический рассказ, М., СПб., Университетская книга, 2000, с. 128.

5 **Вульф К.**, Антропология: история, культура, философия / Пер. с нем. Г. Хайдаровой, СПб., Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008, с. 53.

6 **Goff J. Le**, History and Memory /Trans. S. Rendall and E. Claman, New York: Columbia University Press, 1992, p. xxii.

7 Տե՛ս **Ревель Ж.**, История и социальные науки во Франции: на примере эволюции школы "Анналов", «Новая и новейшая история», 6 (1998), с. 73, **Goff J. Le**, op. cit., p. 201-202:

Այսպիսով՝ մարդաբանական պատմությունը կամ, ինչպես Երրորդ սերնդի ներկայացուցիչներն էին երբեմն կոչում, **էթնոպատմությունը**⁸ XX դարի ֆրանսիական պատմագրության մեջ միջգիտակարգային համադրության «երկրորդ շնչառությունն» էր ստանում⁹: Եվ պատահական չէ, որ հանդեսի էջերում աստիճանաբար մեծ տեղ էր տրվում պատմական մարդաբանությանը նվիրված թեմաներին¹⁰՝ «Կենսաբանական պատմություն և հասարակություն» (1969), «Պատմություն և կառույց» (1971), «Ընտանիք և հասարակություն» (1972), «Ոչ-գրավոր պատմություն» (1973), «Պատմություն և սեռականություն», «Մարդաբանական պատմության համար» (1974), «Սպառման պատմություն» (1975), «Մահվան շուրջ», «Ֆրանսիայի մարդաբանություն» (1976) և այլն¹¹: Միաժամանակ նշենք, որ համադրման արդյունքում նման ընդլայնումը նորություն չէր մեթոդական առումով, բայց նորություն էր ընդգրկման նոր տիրույթներով (ազգագրություն, լեզվաբանություն, նշանագիտություն և այլն): Պատմական մարդաբանության ի հայտ գալը, սակայն, պայմանավորված չէր բացառապես միջգիտակարգային շփումներով ու փոխառություններով: Մանավանդ, ինչպես ժամանակին Ֆերնան Բրոդելն էր նկատել, երբ «բոլոր հումանիտար գիտությունները, այդ թվում և պատմությունը, վարակված են միմյանցով» և «խոսում են կամ կարող են խոսել միևնույն լեզվով»¹²: Ավելի ստույգ՝ այն ուներ կազմավորման այլ պատճառներ: Ստորև առանձնացնենք դրանցից մի քանիսը:

- 8 Հարկ է նշել, որ չնայած Աննալների դպրոցի Երրորդ սերնդի ներկայացուցիչների կողմից «պատմական մարդաբանություն» եզրույթի լայն կիրառմանը՝ այդուամենայնիվ հստակ չսահմանվեց ոչ միայն իրացքը, այլև եզրույթը: Այսպես, օրինակ, Լը Գոֆֆը կիրառում է «պատմական մարդաբանություն» կամ «պատմության մարդաբանական կողմնորոշում», անգամ «էթնոպատմություն» եզրույթները: Մի երկվություն, որը բնորոշ է նաև այլ հետազոտողների, ինչպես, օրինակ, ռուս պատմագետ Գուրկիչին, որն էլ իր հերթին այդ ուղղությունն անվանում է «սոցիալ-պատմական մարդաբանություն»: Ավելի մանրամասն տե՛ս Գյւրեւիչ Ա. Կ., Жак Ле Гофф и «Новая историческая наука» во Франции, Гофф Ж. Ле, Цивилизация средневекового Запада, с. 530-558:
- 9 Տե՛ս Delacroix Ch., Dosse F., Garcia P., Les courants historiques en France (19e-20e siècle), Paris, Armand Colin, 2005, p. 244: Նախորդն ընդգրկում էր 1900-1950-ական թթ.՝ երկու ենթառիթմերով՝ նախ 1900-1910-ական թթ., ապա՝ 1920-1950-ական թթ.: Ընդսնին մեր պարբերացունը քիչ տարբերվում է Ֆիլիպ Մինարի պարբերացումից: Տե՛ս Minard Ph., Histoire et anthropologie, nouvelles convergences? Revue d'histoire moderne et contemporaine, 5 (2002), p. 82: Տե՛ս նաև Кром М. М., Историческая антропология. Учебное пособие, СПб., М., Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, «Квадрига», 2010, с. 28-29:
- 10 Ավելի մանրամասն տե՛ս Delacroix Ch., Dosse F., Garcia P., op. cit., p. 245, Burguière A., The New Annales: A Redefinition of the Late 1960's, Review (Fernand Braudel Center), The Impact of the "Annales" School on the Social Sciences, Vol. 1, 3/4, (1978), p. 195-196, Marin R., La nouvelle histoire et Lévi Strauss, Caravelle. Cahiers du monde hispanique et lusobrasélien, Presses Universitaires du Mirail, 2011, p. 6:
- 11 Տե՛ս Histoire biologique et société (Editorial), Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 6 (1969), p. 1, Burguière A., Présentation: Histoire et structure, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 3/4 (1971), p. 1-7, Burguière A., Présentation: Famille et société, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 4/5 (1972), p. 799-801, Ferro M., Présentation: Histoire non écrite, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 1 (1973), էջ 3, Burguière A., Présentation: Histoire et sexualité, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 4 (1974), p. 973-974, Pour une histoire anthropologique: la notion de réciprocité, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 4 (1974), p. 1309-1310, Dossier: Histoire de la consommation, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 2/3 (1975), p. 402-631, Autour de la mort, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 1 (1976), էջ 3-132, Anthropologie de la France, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 4 (1976), p. 661-845, և այլք:
- 12 Braude F., Histoire et Sciences sociales: La longue durée, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 4 (1958), p. 734.

Նախ և առաջ, ինչպես արդեն առիթ ունեցել ենք ասելու¹³, այն մի կողմից՝ 1968 թվականին տեղի ունեցած մշակութային աննախադեպ հեղափոխման, մյուս կողմից՝ սպառողական մշակույթի արմատական քննադատության արդյունք էր: Այսու՝ մշակութային կյանքի կառույցների ստեղծման և վերարտադրության հիմնական մեխանիզմների մեջ (դպրոց, ընտանիք, զանգվածային տեղեկատվամիջոցներ և այլն) ի հայտ են բերվում բազմաթիվ սահմանափակումներ: Կտրուկ փոփոխությունների են ենթարկվում նախկինում անխախտ համարվող այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են ընտանեկան և դպրոցական կառույցների, ամուսնության և գենդերային դերերի, մայրության և սեռականության, երեխաների և մեծահասակների, կրոնական և քաղաքական կուսակցությունների, աշխատավորների և ձեռնարկատերերի, ուսանողների և դասախոսների փոխհարաբերությունների մասին պատկերացումները¹⁴: Այսու՝ պատմական տրամասությունն արձագանքում է հասարակության որոշակի կերպափոխությանը և այդ ձգգրիտ չափումներին տալիս ժամանակավոր թանձրություն՝ հարցականի տակ դնելով բոլոր այդ հաստատուն արժեքների գործառույթները: Մի բան, որի հետևանքով առաջ է գալիս, այսպես կոչված, «մարդաբանական ճգնաժամը»¹⁵: Եվ պատահական չէ, որ մշակութային կառույցների պատմությանն առնչվող հետազոտական խնդիրների առանցքում դրվում է պատմության հիմնարար կողմնորոշիչների վերանայման խնդիրը¹⁶: Այդ վերանայումների համաձիբում էլ ծեսերի, խորհրդանիշների, հավատալիքների և բանահյուսության համալիր հետազոտությունը վերաուրվագծեց այն ուղին, «որով հետագայում անցավ պատմական մարդաբանությունը»¹⁷: Այսու՝ պատմական մարդաբանությունը խորքային առումով արդյունք է «պատմագիտության մեթոդաբանության և խնդրի բարեփոխման ներքին պահանջի»¹⁸:

Մեկ այլ կարևոր պատճառ էր «մտայնություն» և «պատմական մարդաբանություն» հղացքների տարորոշման խնդիրը, քանի որ հետազոտողներից ոմանք կարծում էին, որ դրանք նույնական են, և հարկ չկա զատել միմյանցից, կամ էլ սոցիալական պատմության բաղկացուցիչներ են¹⁹: Դ-

13 Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ս.**, Աննալների դպրոցի այլացումը. «Նոր պատմագիտություն», Մաս առաջին: Հետկառուցաբանական հայեցակարգը և պատմության «քանակային» կամ «շարային» ըմբռնումը, «Վժ՛մ» համահայկական հանդես, 1 (2012), էջ 62:
 14 Տե՛ս **Ագիրրե Քոսե Կ. Ա.**, Критический подход к истории французских “Анналов”, М., Издательство: Кругъ Год издания, 2006, с. 129-132, **Уваров П. Ю., Трубникова Н. В.**, Школа «Анналов» и историческая антропология, в книге: **Крадин Н. Н. и др.**, Теория и методология истории: учебник для вузов, Волгоград, «Учитель», 2014, с. 275:
 15 **Dosse F.**, L'Histoire en miettes: des Annales à la "Nouvelle Histoire", Paris: La Découverte, 1987, p. 166.
 16 Տե՛ս **Goff J. Le, Roussellier N.**, Preface, **Bedarida F. (dir.)**, L'Histoire et le métier d'historien en France 1945-1995, Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1995, էջ 12, **Ագիրրե Քոսե Կ. Ա.**, указ. соч., 132:
 17 **Гуревич А. Я.**, Исторический синтез и Школа «Анналов», М., Центр гуманитарных инициатив, «Университетская книга», 2014, с. 91.
 18 **Кром М. М.**, указ. соч., с. 28.
 19 Տե՛ս **Ագիրրե Քոսե Կ. Ա.**, указ. соч., с. 128-152, **Aguirre Rojas C. A.**, L'histoire conquérante: un regard sur l'historiographie française, L'Harmattan, 2000, p. 107-133, **Burke P.**, History and Social Theory, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1993, p. էջ 91-96, **Ch. Tilly Ch.**, Anthropology, History, and the Annales, Review, I, 3/4 (1978), p. 207-213, և այլք:

րան հակառակ՝ ուրիշները կարծում էին, որ դրանք տարբեր հետազոտական ոլորտներ են և փոխհատվելով չեն նույնանում, այլ հակառակը՝ փոխլրացնում են միմյանց²⁰: Ավելին՝ «մարդաբանական պատմության» անհրաժեշտությունը ծագեց հենց այդ տարբերության առկայության արդյունքում²¹: Արոն Գուրևիչի հետ հարցազրույցի ժամանակ Լը Գոֆֆն ուղղակի նշում է, որ «մտայնությունների պատմությունը և պատմական մարդաբանությունը երբեք չեն միախառնվում: Դրանք կազմավորվել են գրեթե միաժամանակ, բայց համապատասխանում են տարբեր նպատակների և առարկաների: Պատմական մարդաբանությունը պատմության համընդգրկուն հղացք է»²²: Հետևաբար մարդաբանական պատմությունն ավելի շուտ ներառում-համադրում է ինչպես «Նոր պատմագիտության» բոլոր ձեռքբերումները (միավորելով մտայնությունների, նյութական կյանքի, առօրեականության հետազոտությունները), այդպես և հետազոտական բոլոր նոր ոլորտները (ինչպես մարմինը, ժեստերը, բանավոր խոսքը, ծեսը, խորհրդանշանները և այլն), մինչդեռ «մտակեցվածքը սահմանափակված է գիտակցության և վարքի ինքնաբերական ձևերի ոլորտով»²³: Այսպիսով՝ Աննալների դպրոցի ներկայացուցիչների համար մտայնությունների պատմությունը մի կողմից՝ տարբերվում էր պատմական մարդաբանությունից, մյուս կողմից՝ մարդաբանական պատմության ձևավորման և կայացման համար պատմագետների վերապատրաստման հարթակ հանդիսացավ²⁴: Նկատենք, որ մտայնության և մարդաբանական պատմության հակադրումը կամ դրանցից մեկին նախապատվություն տալը հատկանշական էր բրիտանական դպրոցի համար, այն է՝ բրիտանացի հետազոտողները կասկածանքով էին վերաբերվում «մտայնություն» հղացքին և նախապատվությունը տալիս էին պատմական մարդաբանությանը: Մի բան, որի հետևանքով պատմական մարդաբանությունը Բրիտանիայում ավելի շուտ կայացավ, քան Ֆրանսիայում²⁵: Այդուամենայնիվ, «մարդաբանական պատմություն» եզրույթն աննալականների կողմից հստակ սահմանում այդպես էլ չստացավ. եզրույթի բովանդակության մասին կարելի էր կռահել միայն համատեքստից: Այսու՝ եզրույթն ավելի շատ «ժամանակակից պատմագի-

Ունգսմին՝ նույնականացումը կարող է լինել կամ հոգուտ պատմական մարդաբանության, կամ հոգուտ մտայնությունների:

20 St' u Гуревич А. Я., указ. соч., с. 338, Goff J. Le, Les mentalités. Une histoire ambiguë, - dans Goff J. Le, Nora P. (dir.), Faire de l'histoire III. Nouveaux objets, Paris: Gallimard, 1974, p. 106-129, Burguière A., Anthropologie historique, - dans Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), La Nouvelle Histoire, Paris: Retz, 1978, p. 137-164, Ariès Ph., L'Histoire des mentalités, In: Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), La Nouvelle Histoire, Paris: Retz, 1978, p. 167-189, Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des sciences historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 52-60, Revel J., Mentalités, - dans André B. (dir.), op. cit., p. 450-456, Ricœur P., Temps et récit, Tome I: L'Intrigue et le récit historique, Le Seuil, 1983, p. 157:

21 St' u Schmitt J.-C., Anthropologie historique, Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre (BUCEMA), 2 (2008), p. 3, Hulak F., En avons-nous fini avec l'histoire des mentalités? Philonsorbonne, 2 (2008), p. 96:

22 Гуревич А. Я., указ. соч., с. 338.

23 Там же, с. 338:

24 St' u Schmitt J.-C., Anthropologie historique, Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre (BUCEMA), 2 (2008), p. 3.

25 St' u M. M. Кром М. М., указ. соч., с. 43:

տության միտումների արտացոլումն էր»²⁶, քան հստակ սահմանազատում, մի բան, որը չընդհատվող քննարկումների տեղիք է տվել²⁷:

Վերոբերյալ խնդիրն առկա է նաև քանակային և/կամ շարային պատմության դեպքում. մշակութային թեմային առաջնություն տալը բոլորովին էլ չէր նշանակում քանակային պատմությունից կամ շարային տվյալների կիրառումից հրաժարում: Բյուրգիերի դիպուկ բնորոշմամբ՝ «մարդաբանական պատմությունը քանակային պատմության շարունակությունն էր այլ միջոցներով»²⁸: Եվ պատահական չէր, որ սննդամթերքի սպառման քանակային պատմությունը հրնթացս վերածվեց սննդի և համի պատմության, իսկ ժողովրդագրական պատմությունը՝ ընտանիքի պատմության: Ժակ Ռևելի բնորոշմամբ՝ «իրականում լայն տարածում գտավ այն զգացողությունը, թե այժմ կարելի է «չափել» վարքը, գաղափարներն ու առարկաներն այնպես, ինչպես մինչ այդ սովորել էին «չափել» գներն ու աշխատանքի արտադրողականությունը»²⁹: Առավել ևս որ, ինչպես դեռ XIX դարում ֆրանսիական պատմագրության մեջ ժողովրդագրության հիմնադիրներից Մարսել Ռեյնարն էր գրում, «բնակչության պատմությունը զուտ քանակային չէ, այն ներառում է կյանքի պայմանների ... և պատմության ամբողջ ոլորտին վերաբերող գործոնների պատմությունը»³⁰: Խորքային առումով նման փոխակերպությունն առնչվում էր նաև 1973-1974 թվականների տնտեսական ճգնաժամին, որի հետևանքով տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի մասին պատկերացումները ևս հարցականի տակ դրվեցին. տնտեսական հետազոտություններն այլևս առաջնային չէին որպես այդպիսին: Ավելին՝ նկատվում էր, որ քանակային վերլուծությունը թեպետ կարող է վեր հանել երևույթների ու կարևոր փոփոխությունների ինչ-ինչ խորքային կողմեր, բայց և անկարող է դրանք բացատրել իր տիրույթում³¹:

Մյուս՝ ոչ պակաս կարևոր իրողությունը այլ քաղաքակրթությունների նկատմամբ հետաքրքրության աճն էր, հատկապես այդ քաղաքակրթական «ուրիշությունների»՝ արևմտյան հանրույթների կառույցներին ու գաղափարախոսություններին հակադրվելու ընդունակությունը: Նման հետաքրքրությունը պայմանավորված էր նախ և առաջ ազգաբանության ու ազգագրությ-

26 Там же, с. 71.

27 St' u **Boureau A.**, Propositions pour une histoire restreinte des mentalités, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 6 (1989), p. 1491-1504, **Burke P.**, *History and Social Theory*, Cambridge: Cornell University Press, 1993, **Burke P.**, *Varieties of Cultural History*, Cambridge: Cornell University Press, 1997, **Rauzduel R.**, *Sociologie historique des «Annales»*, Paris: Lettres du monde, 1999, **Clark E.**, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004, **Ким С. Г.**, Основные тенденции исторической антропологии в Германии 1960 – 80-х гг., К новому пониманию человека в истории: Очерки развития современной западной исторической мысли, Томск, 1994, с. 130-190, **Ким С. Г.**, Историческая антропология в Германии: методологические искания и историографическая практика, Томск, 2002, **Агирре Рохас К. А.**, указ. соч., 2006, л. ш. 1 р:

28 **Burguière A.**, From the History of Mentalities to Anthropological History, - in **Yengoyan A. (edit.)**, *Modes of Comparison: Theory and Practice (The Comparative Studies in Society and History Book Series)*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006, p. 41.

29 St' u **Ревель Ж.**, указ. соч., с. 74:

30 **Reinhard M.**, L'Institut d'Histoire de la Révolution française, *Revue historique*, 85e année, t. 226 (1961), p. 155.

31 St' u **Burguière A.**, From the History of Mentalities to Anthropological History, - in **Yengoyan A. (ed.)**, op. cit., p. 42:

յան ակտիվացմամբ, մանավանդ երբ ազգաբաններն ու ազգագրագետները, վերադառնալով մայր երկիր, արևմտյան հասարակությունների գիտակցության մեջ և կենցաղում զարմանքով բացահայտում են փոփոխությունների չենթարկվող իրենց «ներքին գաղութներն» (*colonies intérieures*) ու «վայրենության կղզյակները», որոնք վերագրվում էին միայն «սառը հասարակություններին»³²: Այն է՝ հարցերին, որոնք ազգաբաններն առաջադրել էին ոչգրային, ավանդական հանրությաների նյութերի հիման վրա, պատմական մարդաբանները փորձում էին պատասխանել Եվրոպայի և Ասիայի անցյալի քաղաքակրթությունների հետազոտմամբ: Ուստի ազգագրական մոտեցումը պատմագետին հնարավորություն էր ընձեռում հետազոտվող հասարակության մեջ տեսնելու «ուրիշը», «տարօրինակը»³³՝ հնարավոր դարձնելով ինչպես առանձնացնել սեփական «ուրիշությունն» ու «տարօրինակությունը», այնպես էլ հասկանալ և գնահատել դրանք: Ի հայտ եկան միջգիտակարգային, ավելի ձիշտ՝ բազմագիտակարգային նախագծեր, որոնցից հատկապես արգասաբեր եղան պատմության, բանահյուսության ու ազգաբանության/ազգագրության տեսական-մեթոդական փոխառությունները: Դրանց համադրման արդյունք էր նաև պատմական մարդաբանությունը³⁴: Դա թույլ էր տալիս հրաժարվել անցյալի արդիականացումից, ինչի մասին դեռ Բլոկն էր զգուշացնում՝ քննադատելով ավանդական քաղաքական պատմությունը: Այս համատեքստում ուշագրավ է նաև այն, որ պատմական մարդաբանությունը, որքան էլ տարօրինակ թվա, պատասխան էր Լևի-Ստրոսսի կառուցաբանական մարդաբանության (*anthropologie structurelle*) մարտահրավերի: Այսու՝ լինելով պատմության և մարդաբանության ինքնօրինակ համադրություն՝ այդուամենայնիվ, այն ոչ թե ազգագրությանն արված հավելում էր, այլ ազգագրության այլընտրանք³⁵, որի համապատկերում հնարավոր է դիտել «ֆրանսիական պատմագրության չընդհատվող պայքարն ընդդեմ սեփական պատմության և, հետևաբար, ընդդեմ պատմության գրության ուղղակի պատումային (նարատիվային) միջոցների»³⁶:

Ի վերջո պատահական չէր, որ այդ տարիներին (1970-ական թթ.) ի հայտ եկավ արդիականացման տեսությունների ճգնաժամը, որը, հարկավ, ոչ այնքան պատմագիտության սպառման, որքան ընդհանրապես հումանիտար գիտությունների և մասնավորապես պատմագիտության «զերլարվածության» արդյունք էր: Բանն այն է, որ հումանիտար գիտություններն ի վի-

32 Sté̄u Dosse F., op. cit., p. 16, **Труби́кова Н. В.**, Французская историческая школа «Анналов», М., Квадрига, 2016, с. 134, **Дюби Ж.**, Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года, Одиссей. Человек в истории – 1991, М., 1991, с. 53-55, **Эмар М.**, Аграрная история: от изучения экономики к исторической антропологии, Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов», М., 1993, с. 135:

33 Sté̄u Гуревич А. Я., указ. соч., с. 380:

34 Sté̄u Burguière A., L'anthropologie historique et l'école des Annales, Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques, 22 (1999), p. 5, **Rogers S. C.**, Anthropology in France, Annual Review of Anthropology, 30 (2001), p. 489-490:

35 Sté̄u Tilly Ch., Anthropology, History, and the Annales, Review, I, 3/4 (1978), p. 213:

36 **Рикёр П.**, указ. соч., с. 128.

ճակի չեղան ընդհանրացնել հաճախ ներհակ բազմաթիվ հայեցակարգեր և ըստ այդմ կազմակերպել հումանիտար գիտելիքների զարգացման միասնական հեռանկար, ինչի հետևանքով խտտորվեց և հեռապատկերը. սոցիալական հայացքը փոխադրվեց դեպի սոցիալական համակարգերի արգելափակումները (blocages), անշարժություններն ու անփոփոխությունները³⁷:

Ակնհայտ է, որ պատմական մարդաբանության հետազոտության թեմատիկան ևս, իր կազմավորման բազմազանությանը համապատասխան, պետք է լիներ շատ բազմազան, մանավանդ երբ թե՛ հրնթացս իր կազմավորման և թե՛ հետազայում այն այդպես էլ չունեցավ իրեն հատուկ հետազոտական դաշտ կամ խնդիր: Ինչպես Անդրե Բյուրգիերն էր գրում, «պատմական մարդաբանությունը չունի սեփական տիրույթ», և այն նախ և առաջ պատմագիտության տարբեր ճյուղերի «էվոլյուցիան միավորելու ջանք է»³⁸: Ըստ այդմ՝ պատմական մարդաբանությունը հետազոտական մոտեցումների մի ամբողջություն էր, որը ներառում էր առավելապես ճանաչողական տարբեր ընթացակարգեր և տեսամեթոդական ուղղություններ: Ուստի մարդաբանական «ինտեգրացիոն հարացույցի» կիրառումը ևս տարբեր ընթացակարգեր ու տեսամեթոդական ուղղություններ էր ենթադրում. պատմագետներից ոմանք փոխառում էին հղացական հիմնամասը (ինչպես ընտանիքը և ազգակցական կապերը հետազոտողները, այդպես էլ պատմական տնտեսության գործառնման եղանակը Կառլ Փոլանյիի և Մարշալ Մալենի տեսությունների լույսի ներքո վերամտածողները), իսկ ոմանք էլ փոխառում էին միայն «վերլուծական գործիքակազմը» կամ «առասպելների կառուցվածքային վերլուծությունը» (Ժան-Պիեռ Վերնան, Վիդալ-Նակե, Լը Գոֆֆ և այլք): Այստեղից էլ, ինչպես նկատում է Ժակ Ռևելը, «փաստացի բացահայտումների մի շարք, որոնք վերաձևել են պատմագրության ամբողջական ոլորտներ»³⁹:

Անդրե Բյուրգիերը, ընդհանրացնելով Աննալների դպրոցի պատմագետների մարդաբանական որոնումները, առանձնացնում է չորս մեծ ոլորտ⁴⁰՝ ա) **նյութական և կենսաբանական մարդաբանություն** (սննդի վերաբերող ավանդույթների պատմություն, կացարանների (բնակավայրերի) ձևերի պատմություն, մարմնի և կենսաբանական միջավայրի նկատ-

37 Sté u Dosse F., op. cit., p. 167.

38 Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des sciences historiques, p. 59.

39 Sté u Ребель Ж., указ. соч., с. 73:

40 Հարկավ, պատմական մարդաբանության այս ոլորտների տարբաժանումն ինչ-որ տեղ արհեստական է, մանավանդ որ Բյուրգիերը դա կատարել է դեռևս գիտակարգի կազմավորման փուլում, և այսօրվա հեռավորությունից տեսնում ենք բաշխման այլ մոտեցումներ: Դիցուք այսօր արդեն համադրվում են պատմական մարդաբանության ոչ թե մշակութային և քաղաքական դիտանկյունները, այլ սոցիալականը և մշակութայինը, կամ նյութական և կենսաբանական մարդաբանությունը կոչվում է ֆիզիկական (կենսաբանական) մարդաբանություն:

Միացյալ Նահանգներում մարդաբանությունը բաժանում են չորս գիտակարգերի՝ ֆիզիկական, հնագիտական, մշակութային և լեզվաբանական մարդաբանություններ, մինչդեռ **Մեծ Բրիտանիայում** երեք գիտակարգերի՝ ֆիզիկական, հնագիտական և սոցիալական մարդաբանություններ:

մամբ վերաբերմունքի պատմություն, կյանքի և մահվան ընկալման պատմություն, սեռականության պատմություն և այլն), բ) **տնտեսական մարդաբանություն** (տնտեսական սովորույթների պատմություն, գյուղատնտեսական տեխնիկայի տարածման պատմություն, գյուղական տնտեսության կառուցվածքի պատմություն և այլն), գ) **սոցիալական մարդաբանություն** (ընտանեկան վարքի և կառույցի պատմություն, ազգակցական հարաբերությունների կազմակերպման պատմություն և այլն), դ) **մշակութային և քաղաքական մարդաբանություն** (կրոնի և դավանանքի ձևերի պատմություն, բանահյուսական մշակույթի պատմություն, քաղաքական մշակույթի պատմություն և այլն)⁴¹:

Ուշագրավ է, որ պատմական մարդաբանությունը, իր բոլոր այդ ճյուղավորումներով հանդերձ, խորքային առումով նորություն չէր Աննալների դպրոցի հետազոտական հետաքրքրությունների շրջանակում: Հիմնադիր-հայրերը, ինչպես նաև Երկրորդ սերնդի ներկայացուցիչներն իրենց հետազոտություններում քիչ թե շատ մոտեցել էին պատմական մարդաբանության հայեցակարգին, բայց նրանց տեքստերում այն մնացել էր ավելի շատ ուրվագծումի ծիրում: Իրավիճակն ավելի դյուրընկալելի դարձնելու համար ստորև ընդհանուր գծերով ներկայացնենք այդ ուղղություններից յուրաքանչյուրն առանձին:

Ա) **Նյութական և կենսաբանական մարդաբանություն**⁴²: Այս ուղղության առանձնահատկություններից է այն, որ «ինտեգրալ հարացույցի» մեջ, բացի հումանիտար գիտակարգերի հետ պատմության ակտիվ երկխոսությունից, ներառված էին նաև բնական գիտությունները, մասնավորապես կենսաբանությունն ու բժշկագիտությունը (որից և՛ անվանումը): Ուշագրավ է, որ այս ուղղությամբ առաջին և նախադեպային հետազոտություններ էին կատարել հիմնադիր հայրերը՝ Լյուսիեն Ֆևրը՝ իր «Կերակուրներ և խմիչքներ», «Կենսաբանություն, սոցիոլոգիա և սնունդ», «Հետազոտություններ և խնդիրներ. սովորական խոհանոցային ձարպեր»⁴³, և Մարկ Բլոկը՝ իր «Ֆրանսիական սնունդ», «Մանդային խտրականությունը հին Ֆրանսիայում» հոդվածներում⁴⁴: Այսու՝ պատմական մարդաբանության այս ուղղությունը «ֆիզիկական, ժեստային, սննդային, մտային սովորույթների պատմությունն

41 Sté u Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des Sciences Historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 52-60:

42 Այժմ այս ուղղությունը հայտնի է ֆիզիկական մարդաբանություն (Anthropologie physique) ընդհանուր անվամբ և ավելի ընդլայն սահմաններով՝ հիմնականում բնական գիտությունների համադրությամբ:

43 Sté u Febvre L., Biologie, sociologie et alimentation, Mélanges d'histoire sociale, 6 (1944), p. 38-40, Febvre L., Nourritures et boissons, Mélanges d'histoire sociale, 5 (1944), p. 75-78, Febvre L., Enquêtes et problèmes. Les graisses de cuisine usuelles, - dans Febvre L. (dir.), L'Encyclopédie française, t. XIV, Paris: Société de l'Encyclopédie française, 1954, p 14-40:

44 Sté u Bloch M., Les aliments des Français, - dans Berger G. (ed.), L'Encyclopédie française, t. XIV, Paris: Société de l'Encyclopédie française, 1954, chapt. V, no. 1, 14.42.7-14.42.10, նույնը՝ նաև՝ Hémarquinquer J.-J. (ed.), Pour une histoire de l'alimentation, Paris: Armand Colin, 1970, p. 231-235, Bloch M., La ségrégation alimentaire dans l'ancienne France, - in Berger G. (dir.), L'Encyclopédie française, t. XIV, Paris: Société de l'Encyclopédie française, 1955, chapt. IV, no. 3, 14.40.2-14.40.3:

է»⁴⁵, որը նախ և առաջ նպատակ ունի հետազոտելու ժողովրդական սպառողականության պատմությունը: Նախապատվությունը տալով շարային սկզբնաղբյուրներին (sources sérielles), ինչպիսիք են, օրինակ, նավերի, հիվանդանոցների օրապահիկների կամ աշխատավարձերի վճարումների վերաբերյալ տվյալները և այլն, հետազոտողները կարողացան ցույց տալ սննդի քանակի և որակի կապը տնտեսական և ժողովրդագրական տատանումների հետ, այստեղից էլ՝ այդ ամենի սոցիալ-պատմական դիտանկյունները: Իսկ սննդային նման տատանումներն էլ իրենց հերթին ազդում են նաև ճաշակի կայունության, ինչպես նաև խոհարարական ֆոնդերի քարտեզի վրա (տվյալ ժամանակի, տվյալ վայրի), իսկ գատվածության արդյունքում այն կրկին ծնունդ է տալիս անհետացած գյուղատնտեսական աշխարհագրությանը (որը, սակայն, պահպանվել էր սննդային սովորույթներում)⁴⁶: Այսպես՝ մինչ Արդյունաբերական դարաշրջանի առաջին փուլը, երբ սնունդը կենսամակարդակի հիմնարար ցուցանիշն էր, ճաշակը, որպես այդպիսին, «կարող էր արտացոլել սոցիալական անհավասարությունը՝ կա՛մ չարաշահումների միջոցով (գերիշխանության նշան), կա՛մ որոշակի ապրանքատեսակներից ձեռնպահ մնալով (կախվածության նշան)»⁴⁷:

Մսնդի (և ընդհանրապես նյութական մշակույթի) նման դիտարկմամբ պայմանավորված՝ այժմ հետազոտության թեմա է դառնում ոչ թե նյութական և մշակութային առարկաներ արտադրող, այլ դրանք սպառող մարդը⁴⁸, մինչդեռ նախկինում «ցորենի գներն ուսումնասիրելիս մոռանում էին նրանց մասին, ովքեր օգտագործում էին այն»⁴⁹: Այսպիսով՝ սննդային նախասիրություններն անգամ մշակութային ինքնության հիմնապունդներից են, ինչպես նաև սոցիալական գատումի արդյունք⁵⁰, և դրանց հաղորդած տեղեկություններն անուրանալի են:

Մարդաբանական պատմության **նյութական և կենսաբանական** ուղղության առանցքային թեմաներից էր նաև «մարմնի պատմությունը»⁵¹, ինչը, հարկավ, պատահական չէր, քանի որ «երբ պատմությունը դիմում է մարմնին, վերակառուցման թեման դառնում է նյութական քաղաքակրթության բուն էությունը, գործողությունների և զգացմունքների ձևը»⁵², ուստի հետազոտության կիզակետում են հայտնվում բոլոր այն մանրամասնությունները,

45 Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des sciences historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 59.
 46 Տե՛ս Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), op. cit., p. 54-55, Burguière A., Anthropologie historique, - dans Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), La Nouvelle Histoire, Paris: Retz, 1978, p. 145-146, Кром М. М., указ. соч., 2010, с. 121:
 47 Տե՛ս Burguière A., Anthropologie historique, - dans Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), op. cit., p. 147.
 48 Ավելի մանրամասն տե՛ս Delacroix Ch., Dosse F., Garcia P., op. cit., p. 249, Dosse F., L'Histoire en miettes: des Annales à la "Nouvelle Histoire", Paris: La Découverte, 1987, p. 170:
 49 Pesetz J. M., Histoire de la culture matérielle, - dans Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), op. cit., p. 130.
 50 Տե՛ս Burguière A., Anthropologie historique, - dans Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.), op. cit., p. 147:
 51 Տե՛ս Кром М. М., указ. соч., с. 121:
 52 Корбен А., Куртин Ж.-Ж., Вигарелло Ж. (ред.), История тела. В 3-х томах, том 1, М., Новое литературное обозрение, 2012, с. 5.

որոնք թույլ են տալիս հասկանալ, թե մարդիկ տարբեր ժամանակներում, աշխարհագրական տարբեր վայրերում ինչպես են ընկալել իրենց մարմինը և/կամ ինչպես են օգտագործել իրենց մարմինները (ժեստեր, կեցվածքներ, նիստուկաց, սեռական վարքի մոդելներ և այլն)⁵³: Բանն այն է, որ վաղ մանկության և պատանեկության սննդակարգը, ինչպես նաև կենսակերպի այն բոլոր տարրերը, որոնք անհատն իր աճի տարիներին զգացել է (ներառյալ կրթությունը), կարող են խանգարել կամ խթանել նրա ֆիզիկական զարգացումը: Իսկ վիճակագրության միջոցով հեշտությամբ կարելի է հաստատել չափի և բարեկեցության համատեղ զարգացումը: Այստեղից էլ՝ պատմական հետազոտության տիրույթն ընդլայնող հիմնարար հարցադրումը՝ «արդյո՞ք կենսաբանության ներկայիս կողմնորոշումը, որը ժխտում է շրջակա միջավայրի ազդեցությունը ժառանգական նշանների փոխանցման վրա, համապատասխանում է պատմաբանի բացատրություններին, որը բնակչության ֆիզիկական տեսքի բոլոր փոփոխությունների համար պատասխանատու է համարում սոցիալ-տնտեսական միջավայրը»⁵⁴:

Նյութական և կենսաբանական ուղղության ոչ պակաս կարևոր թեմաներից էր նաև մահվան վերաբերյալ պատկերացումների պատմությունը: Պարզվեց, որ դրանք պատմագիտության համար ծայրաստիճան կարևոր խնդիրներ են, և դրանց դիտարկման շնորհիվ նոր լույս է սփռվում հասարակության աշխարհայացքի և արժեքների համակարգերի վրա⁵⁵: Պիեռ Շոնյուի դիպուկ ձևակերպմամբ՝ «մշակույթը, քաղաքակրթությունը լավագույնս տրվում են մահվան (խոսքի, ժեստի, գրության) մասին իրենց արտահայտություններում: Այնտեղ, միայն այնտեղ է, որ չեն խարդախում»⁵⁶: Մահվան թեմայով բազմաթիվ հետազոտությունների⁵⁷ մեջ առանձնանում են Ֆիլիպ Արիեսի «Մարդը մահվան հանդիման»⁵⁸ և Միշել Վոլելի «Մահը և Արև-

53 St' u **Кром М. М.**, указ. соч., с. 121, **История ментальностей, историческая антропология**. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах / Сост. Е. М. Михина. М., 1996, с. 119-128:

54 St' u **Burguière A.**, *Anthropologie historique*, - dans **Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.)**, *La Nouvelle Histoire*, Paris: Retz, 1978, p. 149:

55 St' u **Гуревич А. Я.**, Филипп Арьес: Смерть как проблема исторической антропологии, в книге: **Арьес Ф.**, *Человек перед лицом смерти*: Пер. с фр. / Общ. ред. Оболенской С.В.; Предисл. Гуревича А. Я., М., Издательская группа «Прогресс-Академия», 1992, с. 5:

56 **Chaunu P.**, *Mourir à Paris (XVIe-XVIIe-XVIIIe siècles)*, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 1 (1976), p. 34.

57 St' u **Ariès Ph.**, *Attitudes devant la vie et devant la mort du xviiie au xixième siècle, quelques aspects de leurs variations*, INED, 1949, **Ariès Ph.**, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident: du Moyen Âge à nos jours*, Seuil, 1975, **Lebrun F.**, *Les hommes et la mort en Anjou aux 17e et 18e siècles. Essai de démographie et de psychologie historiques*, Paris-La Haye, 1971, **Vovelle M.**, *Piété baroque et déchristianisation, les attitudes devant la mort en Provence au XVIIIe siècle*, Pans, 1973, **Vovelle M. et G.**, *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence du XVe au XXe siècle d'après les autels des âmes du Purgatoire*, Paris, 1970 (*Cahiers des Annales n° 29*), **Chiffolleau J.**, *La comptabilité de l'au-delà Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*, Rome, 1980 (*Collection de l'Ecole française de Rome*, 47), **Goff J. Le**, *La naissance du purgatoire*, Paris, 1981, **Favre R.**, *La Mort dans la littérature et la pensée françaises au Siècle des lumières*, Lyon, 1978, **Croix A.**, *La Bretagne aux 16e et 17e siècles La vie, la mort, la foi*, Paris, 1981, **Chaunu P.**, *La mort à Pans, 16e, 17e, 18e siècles*, Paris, 1978, **Thibaut-Payen J.**, *Les morts, l'Église et l'État Recherches d'histoire administrative sur la sepulture et les cimetières dans le ressort du parlement de Pans aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1977, և այլն:

58 **Ariès Ph.**, *L'Homme devant la mort*, Paris: Le Seuil, 1977. Մինչ այդ Ֆիլիպ Արիեսը հանդես էր եկել մահվան մասին ոչ պակաս կարևոր մեկ այլ «Ավանդույթի Արևմուտքում մահվան պատմության մասին» հետազոտությամբ (տե՛ս **Ariès Ph.**, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident: du Moyen Âge à nos jours*, Paris: Le Seuil, 1975):

մուտքը»⁵⁹ կոթողային աշխատությունները, որոնցում հեղինակներն ուսումնասիրում են մահվան վերաբերյալ պատկերացումների նուրբ և դժվարընկալելի փոփոխություններն ու էվոլյուցիան: Հարկավ, մահվան թեման նորություն չէր ո՛չ փիլիսոփայության, ո՛չ ազգաբանության, ո՛չ էլ գրականության համար, սակայն գրեթե անտեսված էր մնացել մահվան պատմությունը՝ պատմական դիտանկյունը: Ժամանակի ընթացքում «պարզ դարձավ, որ մահը միայն պատմական ժողովրդագրության կամ աստվածաբանության և եկեղեցական դիդակտիկայի թեմա չէ»⁶⁰: Ըստ Արիեսի՝ տվյալ հասարակության զարգացման որոշակի փուլում առկա է կապ մահվան նկատմամբ վերաբերմունքի և անհատի ինքնագիտակցության միջև, որը բնորոշ է տվյալ հասարակությանը: Իսկ «կոլեկտիվ անգիտակցականի» մեջ մահվան կերպափոխության բացահայտմամբ հնարավոր կլինի և լույս սփռել մարդու անհատականության կառույցի և դրա վերակազմության վրա⁶¹: Բոլորովին այլ մոտեցում ուներ Միշել Վոլելը, որի գիրքը, խորքային առումով, Արիեսի գրքի գիտական «հակակշիռն» էր⁶²: Վոլելը մերժում է Արիեսի կիրառած «կոլեկտիվ անգիտակցական» հասկացությունը, որը կենսաբանականի և մշակութայինի սահմաններում է ծավալվում: Մինչդեռ Վոլելը չի սահմանափակվում կենսաբանականով ու մշակութայինով և միշտ հաշվի է առնում ժողովրդագրական ու սոցիալ-տնտեսական գործոնները և համաձայն դրանց էլ վերականգնում մահվան վերաբերյալ պատկերացումներին լծորդված գաղափարախոսությունների, եկեղեցական հաստատության և աշխարհիկ իշխանության պատմությունը: Ուստի, ըստ Վոլելի, մահվան նկատմամբ վերաբերմունքի վերլուծություն պետք է իրականացվի մի քա-

59 **Vovelle M.**, La mort et l'Occident: De 1300 à nos jours, Paris: Gallimard, 1983.

60 **Гуревич А. Я.**, Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении в зарубежной историографии.

Одиссей: Человек в истории, Исследования по социальной истории и истории культуры -1989, М., Наука, 1989, с. 114.

61 **St' u Ariès Ph.**, L'Homme devant la mort, t. 1, Le temps des gisants, Paris: Le Seuil, 1985, p. 287: Իր գրքում Արիեսը գատում է մահվան նկատմամբ վերաբերմունքի դանդաղ այլակերպման հինգ փուլ. 1) «բոլորս մենքելու ենք» (nous mourrons tous), որն ընդգրկում է անտիկ ժամանակաշրջանն ու վաղ Միջնադարը, 2) «սեփական մահը» (la mort de soi), որն ընդգրկում է միջին և ուշ Միջնադարը, 3) «հեռու և մոտ մահը» (la mort longue et proche), որն ընդգրկում է Նոր դարերը, 4) «քո (ուրիշի) մահը» (la mort de toi), որն ընդգրկում է XIX դարն ու XX դարի սկիզբը, 5) «շրջված մահը» (la mort inversée), որն ընդգրկում է XX դարի երկրորդ կեսը, որոնց և նվիրված էր հետազոտությունը: Ընդամին այդ փոխակերպությունները տեղի են ունեցել չորս հիմնական «չափումների» ազդեցության ներքո՝ 1) անհատական ինքնագիտակցություն, 2) պաշտպանական մեխանիզմներ բնության ուժերի դեմ, որոնք մշտապես սպառնալիք են սոցիալական կարգի համար (մանավանդ սեքսը և մահը), 3) անորշիրմյան կյանքի նկատմամբ հավատք, 4) չարի գոյության, մեղքի, տառապանքի և մահվան սերտ կապի նկատմամբ հավատք:

62 **St' u Гуревич А. Я.**, Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении в зарубежной историографии, **Одиссей: Человек в истории**, Исследования по социальной истории и истории культуры, -1989, М.: Наука, 1989, с. 25: Ի տարբերություն Արիեսի ուսումնասիրելով մահվան հանդիման մարդու վարքի էվոլյուցիան՝ Վոլելը բոլորովին այլ մեթոդ է ընտրում. իր հետազոտության մեջ «մահվան պատմությունը» բաժանում է երեք փուլերի՝ «սպառվող մահ», «մահվան փորձառություն» և «մահվան մասին տրամասություն»: Ընդամին Վոլելը մահվան նկատմամբ վերաբերմունքի այլակերպման այլ փուլեր էր առաջարկում (նա իր հետազոտությունը սկսում է 1300 թվականից). 1) «մահվան երկու մոդել Միջնադարի սրտում» (deux modèles de la mort dans le cœur du moyen âge), 2) «մահվան հաղթարշավ» (le triomphe de la mort), 3) «կյանքի հաղթարշավ մահվան նկատմամբ» (triomphe de la vie sur la mort), 4) «մահվան մեծ ծիսակատարություն» (le grand cérémonial de la mort), 5) «քննարկելի մահ» (la mort en question), 6) «բուրժուական մահ» (la mort bourgeoise), 7) «մեռնելն այսօր» (mourir aujourd'hui):

նի մակարդակներում (թեկուզ միահյուսված), որտեղ «կոլեկտիվ անգիտակցականից» ոչ պակաս կարևոր է հենց գիտակցականը⁶³:

Բ) Տնտեսական մարդաբանություն: Պատմական մարդաբանության այս ուղղության մեջ Բյուրգիերը ներառում է բոլոր այն հետազոտությունները, որոնք ձգտում են հասկանալու տնտեսական հարաբերությունների ծագումն ու կերպավորությունը⁶⁴, ընդամին՝ նկատի ունենալով այն, որ «սոցիալական և տնտեսական պատմության խնդիրները սերտորեն միահյուսված են մշակույթի և կոլեկտիվ հոգեբանության խնդիրներին»⁶⁵: Տնտեսական մարդաբանների հետազոտության թիրախում էր անցյալում մարդկանց պահվածքի տնտեսական դրդապատճառների և տնտեսական աճի, զարգացման համատեքստում մշակութային արգելանքների վերհանումը, որոնք խոչընդոտում են տեխնիկական նորարարություններին ու տնտեսական «թռիչքներին»⁶⁶: Այս ուղղության կազմավորման վրա կարևոր ազդեցություն ունեցան Մարսել Մոսսի «նվիրատվության տեսությունը (théorie du don)» և Մարշալ Սահիլնգի «ցուցադրական ծախսերի (dépense ostentatoire)» հայեցակարգը, Ալեքսանդր Չայանովի և Կառլ Փոլանյիի «գյուղացիական տնտեսության (économie paysanne)» հղացքը, Էդվարդ Էվանս-Փրիթչարդի «հատվածական հասարակությունը (société segmentaire)», ինչպես նաև Կառլ Մարքսի «ավատատիրական համակարգի տնտեսական տեսությունը (économique du système féodal)»⁶⁷: Այսպիսով՝ **տնտեսական մարդաբանության** հիմնարար տարրերից էր «տնտեսական սովորույթը (habitude économique)», համաձայն որի՝ ավանդական հասարակություններում տնտեսական հարաբերությունների հասկացմանը չի կարելի մոտենալ դասական կապիտալիզմի չափանիշներով, քանի որ ավանդական հասարակությունների մեծ մասը ձևավորվում է կամ ձևավորված է ոչ տնտեսական, անգամ հակատնտեսական տրամաբանությամբ⁶⁸: Մանավանդ որ ավանդական հասարակություններում հարստությունը մեծավ մասամբ խորհրդանշական էր և ոչ թե նյութական: Այստեղից էլ՝ տնտեսական մարդաբանության կենտրոնական մեկ այլ խնդիր՝ անցյալում տնտեսական գործունեության ռացիոնալության տարբեր եղանակների հետազոտությունը: Ըստ տնտեսական մարդաբանության՝ ավանդականության և ռացիոնալության տարրերը միշտ էլ առկա են ցանկացած տնտեսության մեջ, բայց դրանց համամասնությունն ու

63 St' u Vovelle M., La mort et l'Occident: De 1300 à nos jours, Paris: Gallimard, 1983:

64 St' u Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des Sciences Historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 55:

65 Гуревич А. Я., указ. соч., с. 381.

66 St' u Burguière A., Anthropologie historique, - dans A. Burguière (éd), op. cit. p. 55, Кром М. М., указ. соч., с. 121:

67 Այս տեսությունների հիման վրա գրված հայտնի աշխատություններից են DUBY G., Guerriers et paysans, VIIe-XIIe siècle, Paris, 1973, Patlagean E., Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, IVe-VIIe siècle, Paris-La Haye, 1977, Valensi L., Fellah tunisiens. L'économie rurale et la vie des campagnes aux XVIIIe et XIXe siècles, Paris-La Haye, 1977, Kula W., Théorie économique du système féodal. Pour un modèle de l'économie polonaise, trad. du polonais, Paris-La Haye, 1977, և այլք:

68 St' u Burguière A., Anthropologie historique, - dans Burguière A. (éd), Dictionnaire des Sciences Historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 55:

հարաբերակցությունը, միաժամանակ, տարբեր են տարբեր դարաշրջաններում⁶⁹:

Գ) **Սոցիալական մարդաբանություն**⁷⁰: Պատմագետները, շնորհիվ ժողովրդագրության մեթոդաբանության և հղացքների, կրկին բացահայտեցին ընտանիքի՝ իբրև կենսաբանական վերարտադրության բջջի կարևորությունը, իսկ արդեն կառուցվածքային մարդաբանության և զարգացող սոցիալական մարդաբանության շնորհիվ ազգակցության աշխարհը կրկին ներառվեց սոցիալական վերլուծության դաշտ⁷¹: Աննալական հետազոտողները ցույց տվեցին, թե ինչպես է պետական համակարգի և սոցիալական կառույցի անկումը վերակտիվացնում «ազգակցական կապերը»⁷²: Այս առումով կրկին հատկանշական է հիմնադիր-հայրերից Մարկ Բլոկի «Ավատատիրական հասարակություն» կոթողային աշխատության «Արյունակցական կապեր» գլխի⁷³ թեմատիկան, որտեղ նա ցույց տվեց, թե ինչպես են ավատատիրական համակարգում սոցիալական և իշխանական հարաբերությունները բխում մարմնական կապից: Հետազոտական ուշագրավ տիրույթ, որն իր ուրույն զարգացումն ստացավ արդեն հետագա հետազոտություններում⁷⁴, որոնց շարքում առանձնահատուկ է էմմանյուել Լը Ռուա Լադյուրիի «Մոնտայու. օկսիտանական գյուղ (1294-1324)» հանրահայտ մենագրությունը⁷⁵, որում հեղինակը ցույց է տալիս, որ օկսիտանական այդ գյուղում մարդիկ չէին պատկերացնում սոցիալական մի կապ, որը մարմնավորված և օրինականացված չլիներ մարմնական (charnel) կապով: Նրանք պատկանում էին ազգակցության մշտական մարմնին՝ «տանը (maison)», և ամուսնությունների կամ հովանավորչության միջոցով ձգտում ընդլայնել ընտանեկան կլանը⁷⁶: Այսու՝ Լը Ռուա Լադյուրին հավատաքննական (ինկվիզիտորական) արձանագրությունների հիմամբ կարողանում է մանրամասն հետազոտել օկսիտանական Մոնտայուի գյուղացիական

69 Տե՛ս **Կրոմ Մ. Մ.**, указ. соч., с. 123:

70 Նկատենք, որ մինչ օրս պատմագիտության մեջ վեճ կա սոցիալական մարդաբանության (բրիտանական ուղղությունը) և մշակութային մարդաբանության (ամերիկյան (ԱՄՍ) ուղղությունը) նույնականության շուրջ, չնայած մարդաբանական որոշ ուղղություններ այդ երկվությունը հաղթահարելու համար նախընտրում են կիրառել «սոցիալաբանության մարդաբանություն» եզրույթը: Ավելի մանրամասն տե՛ս **Diantell E.**, Anthropologie culturelle ou anthropologie sociale ? Une dispute transatlantique, L'Année sociologique, 1 (2012), p. 93-122:

71 Տե՛ս **Burguière A.**, Anthropologie historique, In: **Burguière A. (éd)**, Dictionnaire des Sciences Historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 55:

72 Տե՛ս **Duby G.**, La société aux XIe et XIIe siècles dans la région Mâconnaise, Paris: A. Colin, 1953 (nouv. éd., Paris, 1971), **Toubert P.**, Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe à la fin du XIIe siècle, 2 vol., Rome, École française, 1973, **Roy Ladurie E. Le**, Les paysans de Languedoc, Paris: S.E.V.P.E.N., 1966, **Erlhly D. et Klapisch Chr.**, Les Toscans et leurs familles. Le catasto florentin de 1427, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques/École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1978, և այլն:

73 Տե՛ս **Bloch M.**, Paris, Les Éditions Albin Michel, 1982, p. 183:

74 Տե՛ս **Burguière A.**, Bretons de Plouzevet, Paris: Flammarion, 1975, **Zonabend F.**, La Mémoire longue. Temps et histoires au village, Paris: P. U. F., 1980, **Claverie E.**, **Lamaison P.**, L'impossible mariage: Violence et parenté en Gévaudan: XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles, Paris: Hachette, 1982, **Collomb A.**, La maison du père: famille et village en Haute-Provence aux XVII et XVIII siècles, Paris: Presses Universitaires de France, 1983, **Segalen M.**, Quinze générations de Bas-Bretons. Parenté et société dans le pays bigouden Sud, 1720-1980, Paris: P. U. F., 1985, և այլն:

75 Տե՛ս **Roy Ladurie E. Le**, Montailou, village occitan de 1294 à 1324, Paris: Galimard, 1975:

76 Տե՛ս **Burguière A.**, Anthropologie historique, - dans **Burguière A. (éd)**, Dictionnaire des Sciences Historiques, Paris: P. U. F., 1986, p. 56:

համակեցությունը, վեր հանում գյուղացիների մտայնության (mentalité), առտնին կյանքի, ժամանակի և տարածության զգացողության, մանկության և մահվան, սեռականության, Աստծո և բնության վերաբերյալ պատկերացումները: Թեև Լը Ռուա Լադյուրիի աշխատությունը սոցիալական և մշակութային պատմության հավակնոտ հետազոտություն էր, դրա ինքնատիպությունը, այդուամենայնիվ, առաջադրված հարցերը չէին, այլ գյուղացիների խոսքերի (հարցաքննությունների) հիման վրա գյուղի աշխարհպատկերի վերհանումը, այն է՝ ոչ թե կոնկրետ գյուղի, այլ ավելի մեծ հանրային՝ գյուղի բնակչության պատմությունը⁷⁷: Չնայած իր որոշ թերություններին⁷⁸ Ջեֆրի Բոումանի (Jeffrey A. Bowman) դիպուկ ձևակերպմամբ՝ «Մոնտայուն գուցե լիակատար հրաժարում չէր ժամանակակից պատմագիտության որոշ ուղենշային սկզբունքներից, բայց այն առնվազն ազդեցիկ հիշեցում էր, որ մինչարդիական գյուղական աշխարհի պատմաբանները (historians of the premodern rural world) կարող էին անել ավելին, քան Բեզիերի (Béziers) տասանորդի համեմատումն է Բյովեի (Beauvais) տասանորդի հետ»⁷⁹: Այսպիսով՝ սոցիալական մարդաբանությունը պատմական մարդաբանության հնարավորությունների ուշագրավ տարբերակներից մեկն էր՝ «պատմական երևակայությամբ» բացահայտվող:

Դ) **Մշակութային և քաղաքական մարդաբանություն:** Այս ուղղությունը, որն ի հայտ եկավ մանավանդ իշխանության և հպատակության փոխհարաբերությունների մարդաբանականացման արդյունքում, փորձում էր պատմությունը «նվաճել ներքևից»՝ մշակութային կյանքի «առավել անվտանգ», «նվազ ձևակերպված (moins formulées)» արտահայտությունների միջոցով⁸⁰: Կրկին առաջին պլան է մղվում հետաքրքրությունն առ կոնկրետ (քաղաքական) իրադարձություններն ու անցքերը: Սկսում են հետազոտել դիպվածների պատմությունը, որոնցից յուրաքանչյուրում հետազոտողները ձգտում էին առանձնացնել ընդհանրականը: Անշուշտ, խոսքը հին քաղաքական պատմության վերադարձի մասին չէ: Ժակ Լը Գոֆֆին արդեն այդպիսի հարցադրում արել էր. հնարավոր է արդյոք արդի պատմագիտության վերադարձն առ քաղաքական պատմությունը, և, եթե հնարավոր է, ապա ի՞նչ կերպ: Ըստ նրա՝ քաղաքական պատմությունը հնարավոր է որպես «քաղաքական մարդաբանություն», որպես պատմություն, որը բացահայտում է կոնկրետ իրադարձությունների իմաստային խորքերը՝ շնորհիվ «խորհրդանիշների, ծեսերի, իշխանական արարողակարգերի համակողմանի հետա-

77 Տե՛ս Burke P., op. cit., p. 82:

78 Գրքի քննադատության մասին տե՛ս Boyle L. E., Montailou Revisited: Mentalité and Methodologie, - in Raftis J. A. (dir.), Pathways to Medieval Peasants, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies (Papers in medieval studies – 2), pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981, p. 119-140:

79 Տե՛ս Bowman Jeffrey A., Emmanuel Le Roy Ladurie, - in Daileader Ph., Whalen Ph. (eds.), French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France, Chichester, 2010, p. 402:

80 Տե՛ս Burguière A., op. cit., p. 56, Кром М. М., указ. соч., с. 126:

գոտության»⁸¹: Այստեղ ուշագրավ է այն, որ, ինչպես իր մահվանից առաջ Մարկ Բլոկն էր նշել, «կարելի էր շատ բան ասել «քաղաքականություն» բառի շուրջ: Բայց ինչո՞ւ այն անխուսափելիորեն վերածել մակերեսայնության հոմանիշի: Ընդհակառակը՝ մի՞թե պատմությունը, միանգամայն օրինականորեն կենտրոնանալով կառավարման միջոցների էվոլյուցիայի և կառավարելի խմբերի ճակատագրի վրա, չպետք է փորձի (որպեսզի ավելի լիարժեքորեն համապատասխանի իր առաքելությանը) ներսից հասկանալ փաստերը, որոնք ընտրել է որպես իր դիտարկումների առարկաներ»⁸²: Իսկ քաղաքական պատմության հանդեպ պատմագիտության հետաքրքրությանն անդրադառնալով՝ Ժորժ Դյուբին բացատրում է, որ դա բոլորովին էլ չի նշանակում վերադարձ առ այն, ինչ եղել է հանդեսի հիմնադիրներից առաջ. «Այսօր ֆրանսիական պատմագետները վերադառնում են իրադարձությանը՝ հարստացած իրենց կետադրյա փորձառությանը»⁸³: Հետաքրքրության մեծացումը քաղաքական պատմության նկատմամբ պայմանավորված էր նաև «իրադարձությունները պատմելու նկատմամբ հետաքրքրությանը»⁸⁴: Բանն այն է, որ 1960-ական թվականներին Եվրոպայի հասարակական կյանքում իշխանական կառույցների դերն անհամեմատ ակտիվացել էր⁸⁵:

Այս համատեքստում ուշագրավ էր Ժորժ Դյուբինի գիրքը՝ «Բուվինյան կիրակին», որը լույս տեսավ 1973 թվականին⁸⁶: Ինչպես հեղինակն է նշում, գիրքը նվիրված է «Ֆրանսիան ստեղծած օրերին (journées qui ont fait la France)»՝ 1214 թ. հուլիսի 27-ի իրադարձությանը, քանի որ Բուվինյան այդ ճակատամարտի միջոցով հեղինակը հնարավոր է համարում ներկայացնել ինչպես պատերազմի սոցիոլոգիան, այդպես և ավատատիրական հասարակության ամենատարբեր կողմերը՝ ասպետական էթիկայից մինչև կոլեկտիվ հիշողություն: Մյուս կողմից՝ Դյուբին քննարկման թեմա է դարձնում Բուվինյան ճակատամարտի վերաբերյալ առավել ուշ շրջանի պատկերացումները՝ դիտարկելով դրանք իբրև «առասպելներ», որոնք ավելի շուտ վկայում են պատմիչների, քան թե նրանց կողմից նկարագրվող ճակատամարտի մասին: Այսու՝ գրքում իրադարձային պատմությունն ամբողջովին միաձուլվում է աշխարհատեսության պատմությանը՝ մինևույն ժամանակ վերլուծության առարկան պահելով կիզակետում՝ իբրև պատմական ամբողջ⁸⁷: Ն-

81 Տե՛ս Гуревич А. Я., «Новая историческая наука» во Франции: Достижения и трудности (критические заметки медиевиста), в книге: *История и историки 1981*, М., 1985, с. 121:
 82 Guenée В., L'histoire de l'État en France à la fin du Moyen Age vue par les historiens français depuis cent ans., Revue Historique, T. 232, 2 (1964), p. 345. Տե՛ս նաև Гофф Ж. Ле, Является ли все же политическая история становым хребтом истории?, THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем, вып. 4., 2 (1994), с. 182:
 83 Дюби Ж., Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года, *Одиссей*. Человек в истории – 1991. М., 1991, с. 55.
 84 Տե՛ս Burke P., op. cit., p. 89:
 85 Այս հիմնախնդիրներին են նվիրված Միշել Ֆուկոյի գրեթե բոլոր աշխատությունները, որոնք լայն ճանաչման են արժանանում փարիզյան գիտական շրջանակներում, այնուհետև՝ աշխարհում:
 86 Տե՛ս Duby G., Le Dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214, Paris: Gallimard, 1973:
 87 Տե՛ս Бессмертный Ю., Школа «Анналов»: весна 1989 г., Европейский альманах. История. Традиции. Культура. М., 1991, с. 145:

ման մոտեցման շնորհիվ ավանդական քաղաքական պատմությունը վերածվում էր քաղաքական և մշակութային մարդաբանության՝ ի հայտ բերելով համադրությունների և հետազոտական նոր հարթակներ ու «խոստումնալից ճանապարհներ»⁸⁸: Ինչպես Լը Գոֆֆն է նկատում, «Մետաֆորի լեզվով ասած՝ մեր դարաշրջանը դադարել է անատոմիայի դարաշրջան լինելուց, այն դարձել է ատոմի դարաշրջան, և քաղաքական պատմությունն այլևս «Ստանկոլյան լեռնաշղթա» չէ, այլ պատմության «առանցքն» է»⁸⁹: Ըստ այսմ՝ քաղաքական պատմությունից պահանջն այն էր, որ հետազոտողներն այդուհետ քաղաքական իրողությունները խնդրարկեն իբրև սոցիալական և մշակութային երևույթներ, որի արդյունքում անգամ կենսագրական ժանրի պատմագիտության տիրույթի ընդլայնումն աննախադեպ կլինի:

Ինչպես ցույց տվեց պատմության հետագա ընթացքը, սուբյեկտի կամ մարդու անտեսումն իբրև պատմագիտական հետազոտության խնդիր դիտարկելուց հրաժարումն այդքան էլ հեռանկարային չէր: Չնայած դրան՝ պատմական մարդաբանությունը վստահաբար կարող ենք դիտարկել իբրև պատմագիտական հեռանկարի նոր հնարավորություն: Այն է՝ պատմությունը, ինչպիսին էլ այն ընդունենք, ինչպիսին էլ այն ըմբռնենք, գրելու կամ մեկնաբանելու համար ինչ միջոցների էլ դիմենք, ինչ մեթոդաբանություն էլ որդեգրենք, չի կարող անմասն մնալ կամ շրջանցել այն «վարկածը», որ նրա ազդակը մնում են մարդիկ, որոնք գործում և փոխներգործում են իրենց գիտակցականի և անգիտակցականի ողջ ծավալով և ինքնին պատմության «կտավը» հյուսում որպես այդպիսին:

Ե. Պատմություն և հիշողություն. «հիշողութենական պատմություն»

Պատմագիտության **ներքին էվոլյուցիայի և մտայնությունների պատմության** բազմակերպության շնորհիվ արդեն 1980-ական թվականներին ուրվագծվեց **հիշողության պատմության** կամ **հիշողութենական պատմության** թեման: Մանավանդ երբ պատմագիտության մեջ, աստիճանաբար ստվերվելով, գրեթե մերժվել էր ազգային պատմության ու քաղաքական պատմության ավանդական հայեցակարգը⁹⁰: Սկիզբ առավ «ֆրանսիական ազգային վեպի (roman national français)» ձգնաժամը, որին հավելվեց «մեծ պատումների (grand narratives)» քայքայումը, երբ քննադատությունը

88 **Stéu Bernard G.**, Georges Duby, Le dimanche de Bouvines. 27 juillet 1214, Annales. Economies, sociétés, civilisations. 6 (1974), p. 1526:

89 **Goff J. Le.**, L'histoire politique est-elle toujours l'épine dorsale de l'histoire?, - dans **Goff J. Le.**, L'imaginaire médiéval, Paris: Gallimard, 1985, p. 349.

90 **Stéu Delacroix Ch., Dosse F., Garcia P.**, op. cit., p. 307-308:

նը վեր հանեց դրանց գաղափարախոսական բնույթը⁹¹: Պատմագիտության դիրքերն ուժգին ասասնվել էին:

Ճգնաժամը հաղթահարելու լավագույն միջոցներից մեկը դարձավ «քանավոր պատմությանը»՝ պատմությանը «ներքևից նայելու (*vue d'en bas*)» հայեցակարգին դիմելը⁹²: Այսպիսով՝ դեռ 1960-ական թվականներին նախ Բրիտանիայում և Իտալիայում, իսկ ապա Գերմանիայում թափ առած **քա- նավոր պատմությունը**, գարգանալով արդեն 1970-ական թվականներին, պահանջում էր այլընտրանքային մի պատմություն, որը կկարևորեր «ներքևից նայելու» մոտեցումը, մոռացված պատմությունը⁹³: «Հիշողության» մասին քննարկումները նոր թափ ստացան, և սկիզբ առավ անցյալի կոլեկտիվ հիշողությունների միջոցով պատմությանը մարտահրավեր նետելու մի գործընթաց, որն անտեսված կամ չարաշահված էր գերիշխող պատմության կողմից, և որից չէր կարող անմասն մնալ ֆրանսիական պատմագիտությունը⁹⁴: Գործընթաց, որն արդեն պետք է հաշվի նստեր միմյանց հետ մրցակցող և հակասական տեսակետների ու ընկալումների հետ՝ ներառելով հետազոտություններում և տրամասություններում առկա համադրման և հակադրման միտումները:

Այսպիսով՝ հիշողության խնդիրը հասարակական կյանքի և գիտական հետազոտությունների կարևորագույն խնդիրներից մեկը դարձավ, իսկ շուտով արդեն պատմագիտական հետազոտություններում և տրամասություններում առանցքային նշանակություն ձեռք բերեցին «պատմական քաղաքականություն» (**politique historique**), «անցյալի քաղաքականություն» (*politiques du passé*), «ինքնության քաղաքականություն» (*politique de l'identité*) և «հիշողության քաղաքականություն» (*politique de la mémoire*) հղացքները⁹⁵: Ընդսմին՝ հետարդիական (պոստմոդեռնիստական) պատմագիտության համա-

91 **Sté u Lyotard J.-F.**, *La Condition postmoderne: rapport sur le savoir*, Paris: Minuit, 1979:

92 **Sté u Joutard Ph.**, *Ces voix qui nous viennent du passé*, Paris: Hachette, 1983:

93 **Sté u Joutard Ph.**, *La collecte des témoignages oraux: retour sur quarante ans de pratique en France*, *La Gazette des archives*, n°211, 2008-3, p. 10:

94 Նկատենք, որ հիշողությունը՝ իբրև մարդկային իմացության սկզբնաղբյուր, հայտնի էր դեռ հին հունական առասպելաբանության մեջ՝ Մնեստիոսի անվամբ (մուսաների մայրը, գիտությունների և արվեստների հովանավորը): Պլատոնը և Վերածննդի դարաշրջանի նորպլատոնականներն այն սահմանում էին իբրև արթնտիպերի մասին զիտելիք, որը հիմնված է մարդկային երևակայության և անդրանցական (*transcendantal*) տիեզերքի (կոսմոս) իդեալական ձևերի համակերպության վրա (տես **Yates F.**, *Selected Works. Volume III, The Art of Memory*, London and New York: Routledge, 1999, p. 36-37):

95 **Sté u Halbwachs M.**, *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*, Ed. Albin Michel, Paris, 1994, **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, Paris: P. U. F., 1968, **Mémoire et Histoire: la Résistance**, sous la direction de Jean-Marie Guillon et Pierre Laborie, Editions Privat, 1995, **Baddeley A.**, *La mémoire humaine*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1993, **Changeux J.-P.**, *L'Homme neuronal*, Paris: Fayard, 1985, **Ricoeur**, *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, Paris: Le Seuil, 2000, **Goff J. Le**, *Histoire et Mémoire*, Paris: Gallimard, 1988, **Hartog F.**, **Revel J.**, (dir.) *Les usages politiques du passé*, Paris: Éditions de l'EHESS, «Enquêtes», 2001, **Andrieu Cl.**, **Lavabre M.-Cl.**, **Tartakowsky D.**, (dir.) *Usages politiques du passé dans la France contemporaine*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2006, **Hutton P.**, *History as an Art of Memory*, Hanover and London: University Press of New England, 1993, **Yates F.**, *The Art of Memory*, Chicago: University of Chicago Press, 1966, **K. Tilmans, F. van Vree, Jay Winter**, (Eds.) *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, **Nora P.**, (dir.), *Les Lieux de mémoire*, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), Paris: 3 tomes: t. 1, *La République* (1 vol., 1984), t. 2, *La Nation* (2 vol., 1986), t. 3, *Les France* (3 vol., 1992), **Hodgkin K.**, **Radstone S.**, (Eds.) *Contested Pasts: The Politics of Memory (Memory and Narrative)*, London and New York: Routledge, 2003, **Gathercole P.**, **Lowenthal D.**, (Eds.) *The politics of the past (One World Archaeology)*, London and New York: Routledge, 2004, **Концов Н.**, *Память строгого режима: История и политика в России*, М., Новое литературное обозрение, 2011, և այլն:

պատկերում «հիշողություն» հղացքը ձեռք բերեց առանցքային նշանակություն, մասնավորապես երբ հիշողությունն արդեն գնահատվում էր իբրև «ընտրողական և մեկնողական գործընթաց» և ոչ թե պարզապես «տեղեկատվության պասիվ պահպանում»⁹⁶: Այլ կերպ ասած՝ պատմության առարկան այդուհետ ոչ թե պարզապես անցյալի իրադարձություններն են՝ իբրև այդպիսիք, այլ **հիշողությունը** դրանց մասին: Ինքնին «հիշողություն» հղացքը կիրառվում է իբրև «մարդկանց կողմից համատեղ ապրված ընդհանուր փորձառություն», իսկ «պատմական հիշողությունն» էլ իր հերթին՝ «կոլեկտիվ հիշողություն»⁹⁷:

Ուշագրավ է, սակայն, որ 1974 թվականին Ժակ Լը Գոֆֆի և Պիեռ Նորայի խմբագրությամբ լույս տեսած «Արարել պատմություն» եռահատոր ժողովածուի մեջ⁹⁸, ինչպես նկատել է Ֆրանսուա Արտոգը⁹⁹, հիշողության պատմությունը տեղ չէր գտել հետազոտական նոր մոտեցումների կամ մեթոդների թվում: Միայն 1978 թվականին է, որ Պիեռ Նորան «Նոր պատմական գիտություն» գրքում կգետեղի «Կոլեկտիվ հիշողություն» վերնագրով հոդվածը¹⁰⁰: Այսու՝ պատմության և հիշողության նկատմամբ անընդհատ աճող հետաքրքրությունն ուղեկցվում էր նաև հետահայաց գնահատումով, այն է՝ կրկին հետազոտողների ուշադրության կիզակետում է հայտնվում Մորիս Ալբակսի հայեցակարգը: Եվ այդ ամենը՝ ոչ պատահականորեն, քանզի Ալբակսն առաջիններից մեկն էր, որ հետազոտության խնդիր դարձրեց «կոլեկտիվ հիշողությունը»՝ դառնալով նաև «պատմական հիշողության» տեսության հիմնադիրը¹⁰¹:

Այսպիսով՝ պատմության մեթոդաբանության և պատմական հիշողության մեթոդաբանության ներհակության շուրջ գոյացած լարումը մինչ 1970-ական թվականները ծավալվեց մի քանի հղացքների շուրջ: Դրանցից հատկապես առանձնանում է Մորիս Ալբակսի մոտեցումը, որի համատեքստում պատմությունն ու հիշողությունը հանդես են գալիս **ուղղակի հակադրությամբ**, երբ այդ հակադրությունը դեռ չէր հասցված խիստ տարանջատման: Ալբակսի տեսության առանցքային դրույթը, որն ամկա է նրա բոլոր աշխատություններում, **հիշողության սոցիալական պայմանավորվածությամբ**

96 Տե՛ս **Foster J.**, *Memory: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009, p. 6:

97 Հարցին այլ կողմից է մոտեցել Լյուսիեն Լևի-Քոլյուր: Հրաժարվելով վերացական վերլուծությունից նա հակադրել է «տրանսբանական հարաբերություններ» և «խորհրդածիսական (mystique) մասնակցություն» հղացքները: Ըստ այդմ՝ անցյալի իրադարձությունների մասին հիշողության փոխարեն Լևի-Քոլյուր նախընտրում է կիրառել «կոլեկտիվ պատկերացումներ» (représentations collectives) և «պրիմիտիվ մտայնություն» (mentalité primitive) հղացքները: Ավելի մանրամասն տե՛ս **Lévy-Bruhl L.**, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris: Alcan, 1910, նույնի՝ *La mentalité primitive*, Paris: Alcan, 1922, և այլն:

98 Տե՛ս **Goff J. Le, Nora P. (dir.)**, *Faire de l'histoire*, 3 vol. (1. Nouveaux problèmes, 2. Nouvelles approches, 3. Nouveaux objets), Gallimard, 1974:

99 Տե՛ս **Hartog F.**, *Temps et histoire. «Comment écrire l'histoire de France?»*, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 50e année, 6 (1995), p. 1227-1228:

100 Տե՛ս **Nora P.**, *La mémoire collective*, - dans **Goff J. Le, Chartier R., Revel J. (dir.)**, op. cit., p. 398-401:

101 Տե՛ս **Halbwachs M.**, *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*, Paris: Félix Alcan, 1925, Rééd. Paris: Ed. Albin Michel, 1994, **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, 1950, Rééd. Paris: P. U. F., 1968:

յունն է: Այլ կերպ ասած՝ մարդկության ողջ հիշողությունը սոցիալական է, և անհատական հիշողության գործառույն անհնար է առանց կոլեկտիվ հիշողության¹⁰²: Իր այս նոր մոտեցմամբ Ալբրակսը փոխում էր հասարակության մասին գոյություն ունեցող պատկերացումներն ու թույլ էր տալիս միավորել խումբն (groupe) ու անհատին (individu)՝ տեղ ազատելով կոլեկտիվ ժամանակի (temps collectif) համար: Այսու՝ Ալբրակսն ի սկզբանե գիտակցում էր «կոլեկտիվ հիշողության» թյուրըմբռնման հնարավորությունը և, որպեսզի կանխի հավանական թյուրըմբռնումը, «կոլեկտիվ հիշողություն» հղացքը լծորդեց մեկ այլ՝ «սոցիալական շրջանակ» հղացքին: Ըստ Ալբրակսի՝ «հիշողությունը հնարավոր չէ այն շրջանակներից դուրս, որոնց օգնությամբ հասարակության մեջ ապրող մարդիկ ամրագրում և վերականգնում են իրենց հիշողությունները»¹⁰³: Ընդ որում՝ կոլեկտիվ հիշողությունը կառուցվում է անհատական հիշողության մեջ և չի կարող գոյություն ունենալ նրանից դուրս: Միննույն ժամանակ պատմական հիշողությունը չի միախառնվում անհատական հիշողությանը¹⁰⁴: Այստեղից էլ բխում է Ալբրակսի մյուս կարևոր տեսական դիրքորոշումը **հիշողություն-պատմություն** խնդրի շուրջ: Նա առաջադրում է հիշողության և պատմության սահմանային հակադրության՝ «կենդանի հիշողությունը» և «պատմական հասկացությունների շրջանակը» հակադրելու մոտեցումը: Նման հակադրմամբ Ալբրակսն ընդգծում էր, որ իրադարձության մասին հանրային «կենդանի հիշողությունը» տարբերվում է նույն այդ իրադարձության մասին «պատմական գիտելիքից»: առաջին դեպքում իրադարձությունը պահպանվում է իբրև խմբի ինքնության տարր, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ոչ: Այստեղից էլ՝ հետևյալ պնդումը. «մեր հիշողությունը հենվում է ոչ թե սովորած (histoire apprise), այլ ապրված (l'histoire vécue) պատմության վրա»¹⁰⁵:

Ըստ այսմ՝ Ալբրակսի դիրքորոշումը կոլեկտիվ հիշողության և պատմական գիտակցության փոխհարաբերությունների մասին պարունակում է մի շատ էական նրբերանգ: Ըստ նրա՝ ակնհայտ է, «որ կոլեկտիվ հիշողությունը չի համընկնում պատմության հետ, և «պատմական հիշողություն» արտահայտությունը շատ անհաջող է ընտրված, քանի որ այն կապակցում է երկու եզրեր, որոնք շատ հարաբերություններում հակադրվում են ավելի քան մեկ կետում»¹⁰⁶: Ավելի ստույգ՝ «պատմությունը սովորաբար սկսվում է այն կետում, որտեղ ավարտվում է ավանդույթը, այն պահին,

102 Տե՛ս Halbwachs M., La Mémoire collective, Paris: P. U. F., 1968, p. 37:
 103 Halbwachs M., Les Cadres sociaux de la mémoire, Paris: Albin Michel, 1994, p. 79.
 104 Տե՛ս Halbwachs M., La Mémoire collective, Paris: P. U. F., 1968, p. 36 □ Տե՛ս նաև Llobera J. R., Halbwachs, Nora and "history" versus "collective memory", Durkheimian Studies / Études Durkheimiennes, 1995, New Series, Vol. 1 (1995), p. 37, Wachtel N., Introduction, History and Anthropology, 2 (1986), p. 211:
 105 Ibid., p. 43.
 106 Ibid., p. 68.

երբ մարում կամ քայքայվում է սոցիալական հիշողությունը»¹⁰⁷: Այլ կերպ ասած՝ կոլեկտիվ հիշողությունը ստեղծում է անցյալի և ներկայի կապը, այն դեպքում, երբ պատմությունը քանդում է տվյալ ժառանգականությունը: Այն է՝ եթե հիշողությունը, ըստ Մ. Ալբվակսի, հաստատում է անցյալի և ներկայի նմանությունը, ապա պատմությունը, ընդհակառակը, հաստատում է անցյալի և ներկայի տարբերությունը: Ըստ այդմ՝ պատմությունը պատկերանում է իբրև փոփոխությունների շարան և, «քանի որ պատմության համար ամեն ինչ կապակցված է, այդ փոխակերպումներից յուրաքանչյուրը պետք է հակազդի սոցիալական մարմնի մյուս մասերին և նախապատրաստի, այստեղ կամ այնտեղ, նոր փոխակերպումները»: Իսկ կոլեկտիվ հիշողությունը պատկերանում է իբրև նմանությունների շարան և, «քանի որ խումբը միշտ նույնն է, անհրաժեշտ է, որ փոփոխությունը լինի ակնհայտ. փոփոխությունները, այն է՝ իրադարձությունները, որոնք տեղի են ունեցել խմբի մեջ, լուծվում են նմանությունների մեջ այնպես, որ կարծես դրանց դերն է ինքնության բովանդակության տարբեր դիտանկյունները՝ ինքնին խմբի տարբեր արմատական գծերը զարգացնելը»¹⁰⁸: Ընդհանուր առմամբ, ինչպես նկատում է և Պոլ Ռիկյորը, Ալբվակսն ընդգծում է պատմության երկու տարբերակիչ առանձնահատկություններ: **Առաջին՝** «կենդանի հիշողության շարունակականությանը (*continuité*)» հակադրվում է պատմական գիտակցությանը հատուկ՝ «պարբերականացման աշխատանքով եզրափակված ընդհատությունը (*discontinuité*)»: Ըստ այսմ՝ պատմության կիզակետում միայն տարբերություններն ու հակադրություններն են, իսկ կոլեկտիվ հիշողության կիզակետում՝ նոր սոցիալական հաստատությունների ամրապնդման խնդիրը: **Երկրորդ՝** գոյություն ունեն բազմաթիվ կոլեկտիվ հիշողություններ, այն դեպքում, երբ «պատմությունը մեկն է»¹⁰⁹: Եվ քանի որ Ալբվակսի տեսության մեջ ավելի ակտիվ էր տարբերակման հատկանիշը, ուստի «պատմություն» և «հիշողություն» հղացքները ներքուստ հատկորոշվում և հակադրվում են միմյանց՝ աչքաթող անելով փոխառնչությունների խնդիրը: Փիթր Հաթոնի դիպուկ բնորոշմամբ՝ քանի որ Ալբվակսը հավատում էր, «որ պատմությունն սկսվում է այնտեղ, որտեղ ավարտվում է կենդանի հիշողությունը», երբեք «բավականաչափ չի խորհել դրանց փոխկապակցվածության շուրջ»¹¹⁰: Այսպիսով՝ «պատմության» և «հիշողության» արվակայան տեսությունը կարելի է ներկայացնել իբրև հիշողութենական և պատմական ոլորտների տրոհված իրականություն, որը բնորոշվում է իրական լինելու հատկանիշի պակաս ներխտացվածությամբ:

107 *Ibid.*, p. 69.

108 *Ibid.*, p. 78.

109 *Steu Ricœur P.*, *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, Paris: Le Seuil, 2000, p. 516:

110 *Hutton P.*, *op. cit.*, p. 77.

Հարկավ, սա չի նշանակում, որ պատմագիտության մեջ պատմության և հիշողության ներհակության բացարձակացումն անվերապահորեն ընդունվեց: Բնավ, կարելի է հիշատակել Մարկ Բլոկի՝ դեռ 1925 թվականին հրատարակած «Կոլեկտիվ հիշողություն, ավանդույթ և սովորույթ: Խոսք նորերս լույս տեսած գրքի մասին»¹¹¹ գրախոսականը, որը նվիրված էր Մորիս Ալբվակսի «Հիշողության սոցիալական շրջանակները» գրքին: Գրախոսականում Բլոկը քննարկում էր՝ որքան դժվար է մի կողմից՝ կոլեկտիվ հիշողության անվան ներքո մտածել «միևնույն իրողությունների» մասին, ինչ անհատական հիշողության անվան ներքո, մյուս կողմից՝ մտածել «կեղծ հիշողությունների» և «կոլեկտիվ հիշողության սխալների» մասին: Եթե Ալբվակսը փորձում էր ապացուցել, որ «կոլեկտիվ հիշողությունը փոխաբերություն է», ապա Բլոկն արդարացիորեն հարց էր բարձրացնում, թե կարո՞ղ ենք կոլեկտիվի, տվյալ դեպքում՝ հանրային կամ սոցիալական խմբի նկատմամբ կիրառել անհատի հատկանիշները, որը մտածում է և հիշում¹¹²: Քննադատելով «կոլեկտիվ հիշողության» Ալբվակսի հայեցակարգի մարդակերպությունը՝ Բլոկը պնդում էր, որ բանն այն չէ, որ խմբի (խմբային) հիշողությունը նման է անհատականին, այլ որ բոլոր հուշային գործընթացները պարզապես «հաղորդակցական փաստեր» են¹¹³: Անկախ կոլեկտիվ հիշողության նկատմամբ ցուցաբերված քննադատական, զուսպ, զգուշավոր կամ ջերմ վերաբերմունքից՝ Ալբվակսի տեսությունը դարձավ ելակետային հասկացություն, հասարակության կենսակերպն ու շարժունությունն ընդգրկող հղացք¹¹⁴, որին արդեն կհաջորդի մյուս՝ ոչ պակաս կարևոր դիրքավորումը՝ հանձին Աննալների դպրոցի Երրորդ սերնդի ընդհանրապես և Պիեռ Նորայի մասնավորապես, որի տեսության համատեքստում պատմությունն ու հիշողությունը հանդես էին գալիս արդեն **անվերապահ հակադրությամբ**:

Այսպիսով՝ արդեն 1980-ական թվականների հետազոտություններում ավելի ու ավելի են ընդգծվում պատմության և հիշողության **տարբերություններն իբրև խիստ հակադրություններ**: Դրանց սուկ խիստ սահմանազատումը կարող էր վերացական լինել: Ուստի պատահական չէ, որ ֆրանսիացի պատմագետ և սոցիոլոգ Պիեռ Նորան (Pierre Nora), Ալբվակսի հետքերով սահմանազատելով պատմությունն ու հիշողությունը, շեշտում է դրանց «արմատական հակադրության» փաստը¹¹⁵: Այն է՝ ընդգծում է դրանց բախման ի-

111 Bloch M., Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent, Revue de synthèse historique, Tome XL (nouvelle série, Tome XIV), 1925, p. 73-83.

112 Տե՛ս Bloch M., Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent, - dans Bloch M., Histoire et Historiens, Paris: Armand Colin, 1995, p. 195:

113 Տե՛ս Bloch M., Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent, p. 196:

114 Տե՛ս Halbwachs M., La Mémoire collective, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, Hartog F., Histoire et mémoire, - dans Garavaglia J. C., Poloni-Simard J., Rivière G. (dir.), Au miroir de l'anthropologie historique: mélanges offerts à Nathan Wachtel, p. 107-116:

115 Տե՛ս Halbwachs M., La Mémoire collective, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, Nora P., Entre la mémoire et l'histoire: Les Lieux de Mémoire, - dans Pierre Nora (dir.), Les lieux de mémoire. La République, Paris: Gallimard, 1984, p. XVII:

րողություն¹¹⁶: Հղացականացնելով «պատմություն»/«հիշողություն» խնդիրը՝ նա նորագույն պատմությունը գետեղում է բանավոր ավանդույթի և հետարդիական պատմագրության միջև¹¹⁷: Ըստ այդմ՝ Պիեռ Նորան պնդում է, որ նորագույն պատմությունը փորձել է տիրանալ հավաքական հիշողությանը: Արդյունքում փոխվել է ոչ միայն հիշողությունը, այլև պատմությունը: Հետագոտական այս ընթացքն «արմատական վերամշակման» է ենթարկում Ալբ-վակսի տեսությունը և առաջադրում նորը¹¹⁸:

Իսկ արդեն 1984 թվականին Պիեռ Նորայի խմբագրությամբ հրատարակվում է «Հիշողության վայրեր» հետազոտությունների ժողովածուի առաջին հատորը¹¹⁹, որում գետեղված իր «Պատմության և հիշողության միջև. վայրերի խնդիրը»¹²⁰ հոդվածում Նորան փորձում է պատմությունը գրելու նոր ուղիներ գտնել, որոնք կենտրոնացած կլինեն ոչ թե որոշակի իրադարձությունների, այլ դրանց մեկնաբանությունների ու տարբերությունների վերհանման վրա: Սկսելով «հիշումից» (commemoration)՝ նա աստիճանաբար հանգում է հիշողությանը, ապա՝ հիշողության և պատմության փոխհարաբերությունների խնդրին: Ինչպես Ռիկյորն է նկատել¹²¹, ընդհանուր առմամբ Նորայի տեսության մեջ պատմության և հիշողության փոխհարաբերություններն առանձնանում են թեմատիկ երեք ռիթմով. **առաջին**՝ հիշողության և պատմության միջև ի հայտ եկած խզումը. հիշողությունը, որ «միայն պատմություն, հետք և ընտրություն» է, կորցրել է «պատմության ու հիշողության համապատասխանությունը»¹²², **երկրորդ**՝ պատմություն-հիշողության կորուստը. «հիշողության մասին խոսում են, որովհետև այն այլևս գոյություն չունի»¹²³, **երրորդ**՝ պատմության և հիշողության միջև առաջացած խզումից և պատմության/հիշողության կորստից հետո ի հայտ է գալիս հիշողության մի նոր տարատեսակ՝ «պատմությամբ կալանված հիշողությունը»¹²⁴:

Այս համապատկերում Նորայի համար հիշողությունն անձամբ ապրած փորձառությունն է: Կենդանի հիշողությունն այլացման մեջ է, բաց է վերհիշման և սոցիալական տրամախոսության (դիալեկտիկայի) առաջ և գոյություն ունի ներկայում: Պատմությունը, ճիշտ հակառակը, միշտ խնդրահարույց և անլիարժեք վերակառուցումն է այն բանի, որն արդեն անցյալում է.

116 Տե՛ս **Kreyling M.**, *The South that Wasn't There: Postsouthern Memory and History*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2010, p. 19:

117 Տե՛ս **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, **Hutton P.**, op. cit., p. 150.

118 Տե՛ս **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, **Wood N.**, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in Postwar Europe*, Oxford and New York: Berg, 1999, p. 17:

119 Տե՛ս **Nora P.** (dir.), *Les lieux de mémoire*, tome 1, La République, Paris: Gallimard, 1984:

120 Տե՛ս **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, **Nora P.**, «Entre mémoire et histoire: la problématique des lieux», dans **Nora P.** (ed.), *Les lieux de mémoire* (Bibliothèque illustrée des histoires), tome 1, La République chapitre sur les monuments aux morts, Paris: Gallimard, 1984:

121 Տե՛ս **Halbwachs M.**, *La Mémoire collective*, Paris: P. U. F., 1968, p. 36, **Ricœur P.**, op. cit., p. 523-525: «Խզումը, որի մասին խոսում ենք, հիշողության և պատմության խզումն է: Կորուստն այն է, ինչը կոչվում է «պատմություն-հիշողություն»: Նոր երևույթը փոխվում է «պատմության զավթած հիշողության»» (**Ricœur P.**, op. cit., p. 523):

122 **Nora P.** (dir.), op. cit., I, p. XVIII.

123 **Ibid.**, p. XVII.

124 **Ibid.**, p. XXV.

«հիշողությունը միշտ արդիական ֆենոմեն է, հավերժ ներկայի հետ վերապրվող կապ: Իսկ պատմությունն անցյալի ներկայացումն է: Հիշողությունն իր զգայուն և մոգական բնույթի բերումով գոյակցում է միայն այն մանրամասների հետ, որոնք իրեն հարմար են: ... Պատմությունը՝ որպես ինտելեկտուալ և աշխարհիկ գործողություն, հետազոտման և քննադատական տրամասության (դիսկուրսի) է կոչում»¹²⁵:

Այստեղից էլ՝ «ոչնչացված կամ խլված անցյալի հետքերով» եղելության վերականգնումն այսպես կոչված «հիշողության վայրերի» (les lieux de mémoire) միջոցով. «հիշողությունից դեպի պատմություն, մեր նախնիների աշխարհից դեպի մեզ ստեղծողի նկատմամբ պատահական հարաբերության աշխարհ տատանումը, տոտեմական պատմությունից քննադատական պատմության անցումը. սա հիշողության վայրերի ժամանակն է: Արդեն չեն փառաբանում ազգը, այլ ուսումնասիրում են դրա փառաբանումները»¹²⁶: Ընդ որում՝ «հիշողության վայրերն» ի հայտ են գալիս ի հակադրություն հիշողության պատմական շրջափուլերի, ինչպես նաև փոխարինելով իսկական (autentic) և անմիջական «կոլեկտիվ հիշողությանը»: Ավելին՝ «հիշողության վայրերը մնացորդն են, ... որում հիշումային (commemoration) գիտակցությունը գոյություն ունի պատմության մեջ»¹²⁷: Այնհայտ է, որ նման փոխաբերության կիրարկմամբ Նորան փորձում է տարանջատել պատմությունն ու հիշողությունը՝ իմանալու համար դրանց շաղկապվածության արմատները¹²⁸: Այս առումով «հիշողության վայրերն» ի հայտ են գալիս իբրև խզում և կորուստ. «հետաքրքրությունը հիշողության վայրերի նկատմամբ, որոնցում հիշողությունը բյուրեղանում և գտնում է իր ապաստարանը, կապված է ... անցյալի հետ խզումի գիտակցմանը ..., բզկտված հիշողության զգացողությանը ...: Բայց այդ խզումն ունակ է առաջադրելու որոշակի տեղանքում նրա մարմնացման մասին հարցը, որտեղ ներկա է պատմության անխզելիության զգացողությունը»¹²⁹: Ընդ որում՝ եթե «հիշողության վայրերի» միջոցով հնարավոր էր հաղորդակցությունը «կենդանի ավանդույթների» հետ, ապա այժմ դրանք սոսկ սկնարկներ են առ այն, թե ինչ կարող էին լինել այդ ավանդույթները: Այն է՝ հիշողությունը, որը «միայն պատմություն, հետք և ընտրություն» է, կորցրել է «պատմության ու հիշողության համապատասխանությունը»¹³⁰: Իսկ երբ «հայտնվում են հետքը, հեռավորությունը, միջնորդությունը, մենք այլևս ոչ թե իսկական հիշողության, այլ պատմության մեջ ենք»¹³¹: Այլ կերպ ասած՝ «տի-

125 *Ibid.*, p. XVII.

126 *Ibid.*, p. XXV.

127 *Ibid.*, p. XVII.

128 *Stéu Nora P.* (dir.), op. cit., I, p. XVII:

129 *Nora P.*, Comment écrire l'histoire de France, - dans *Pierre N.* (dir.), Les lieux de mémoire, t. III, Les France, vol. 1, Conflits et partages, Paris: Gallimard, 1992, p. 24.

130 *Nora P.* (dir.), op. cit., I, p. XVIII.

131 *Ibid.*, p. XIX.

րանալով հիշողությանը՝ պատմությունը նյութականացրել է այն»¹³²։ Արդյունքում՝ «հիշողության վայրեր գոյություն ունեն, քանի որ այլևս չկան հիշողության սոցիալական շրջանակները»¹³³։

Պատմության և հիշողության հակադրության՝ Նորայի տեսական կառուցման մեջ, ինչպես դիպուկ նկատել է Հաթոնը, ուշագրավ է այն, որ «հիշողության ուժն այսօր ... ոչ թե բարոյական ազդեցության մեջ է, այլ դրա նյութական մնացորդների»¹³⁴։ Ընդ որում՝ համաձայն «հիշողության վայրերի» նախագծի՝ հետազոտվող առարկաները պետք է «կառուցվեն» իբրև վայրեր։ Այն է՝ պատմագետը պետք է մեկնարկի առարկայի արտապատմական իրականությունից և գտնի «խորհրդանշական իրականությունն ու վերադարձնի հիշողությունը»։ Հաջողությունը կախված է հեղինակի՝ «խորհրդանշական ամբողջը խորհրդանշական բեկորների կապակցելու» ունակությունից։ Այլ կերպ ասած՝ արդի հիշողությունը, որը կերպափոխվել է պատմության միջոցով, կապակցված է գրությանը, որն արդեն «արխիվի» հիշողությունն է։ Ընդ որում՝ «հիշողության թատրոնը» (արխիվը) դարձել է շոշափելի իրականություն, որում «պատմաբանները մարմնավորել են այն անցյալը, որը ցանկացել են հիշել»¹³⁵։

Այսպիսով՝ Նորայի տեսության մեջ թեպետ ավելի ակտիվ է դրսևորվում պատմության և հիշողության հակադրության, բախման հատկանիշը, միևնույն ժամանակ հիշողութենական և պատմական ոլորտների համադրման կիզակետում վերցված «հիշողության վայրերը» հանդես են գալիս իբրև միջոլորտային լծորդման հանգույց։ Հանգույցը, սակայն, մեկնաբանվում է որպես հակադրության գործոն՝ իր կալանված-վերակերպված բնույթով։

Քիչ այլ դիտանկյունից էր մոտենում Ժակ Լը Գոֆֆը։ Ուշագրավն այն է, որ Լը Գոֆֆը «երևակայության» հետազոտությամբ էր մոտեցել «հիշողության» հիմնախնդրին, ըստ այդմ էլ՝ «պատմության և հիշողության» քաղաքականացման կամ ձեռնածության հիմնախնդրին։ Գիտախնդիր, որը 1980-ական թվականներին արդեն հայտնվել էր ակադեմիական տրամաւորությունների կիզակետում՝ մասնավորապես պատմության հռետորական մեկնաբանությունների քննարկման համաձիբում։ Իսկ արդեն 1990-ական թվականներին այն դառնում է պատմագրության կարևորագույն թեմաներից մեկը։

Այսպիսով՝ ի մի բերելով այդ թեմայով իր հայտնի հոդվածները՝ 1988 թվականին Ժակ Լը Գոֆֆը հրատարակում է մենագրության բոլոր հատկա-

132 Stéu Halbwachs M., La Mémoire collective, Paris: P□ U□ F□, 1968, p. 36. Hutton P., op. cit., p. 150:

133 Nora P. (dir.), op. cit., I, p. XVII.

134 Hutton P., op. cit., p. 150.

135 Ibidem.

նիշներով օժտված «Պատմություն և հիշողություն»¹³⁶ հոդվածների ժողովածուն: Համադրական մեթոդաբանությամբ նա այստեղ վերլուծել է ինչպես հիշողության և պատմության փոխհարաբերության հիմնախնդիրը, այնպես էլ ուղիները, որոնցով մարդիկ կամ հաստատությունները գիտակցաբար թե անգիտակցաբար կառավարում են անցյալը: Ուստի «պատմության և հիշողության հարաբերությունները» վեր հանելու համար Լը Գոֆֆը կարևորում է այդ երկուսի (հիշողության և պատմության) ինչպես **չնույնականացման**, այդպես և **միմյանց չստորադասելու** խնդիրը՝ նկատի ունենալով մանավանդ այն դեպքը, երբ պատմությունը ստորադասում են հիշողությանը և ընդունվում իբրև ավելի «ձիշտ», մինչդեռ պատմությունը դիտարկելով իբրև «ավելի արհեստական իրողություն», այն է՝ հանգեցնելով այն «հիշողության ձեռնածության»¹³⁷: Միևնույն ժամանակ Լը Գոֆֆը կարևորում է քննադատական պատմությունը, որը հիշողության գերապատվության համատեքստում կարծես երկրորդական և անգամ երրորդական պլան էր մղվել: Ուստի, ընդունելով հիշողության սադրիչ/հրահրող (incitation) դերը պատմության նկատմամբ, կրկին առաջին պլան է բերում քննադատական պատմության գործառույթը, որի խնդիրն է թույլ չտալ հիշողության «քննողական» (inquisitoriale) կամ «ծիսական» (ritualisante) շեղումը, քանի որ «պատմության, ինչպես և բոլոր գիտությունների նորմը ճշմարտությունն է»¹³⁸, հետևաբար՝ ճշմարտության բացահայտումը, սրբազնացված փաստերի կամ հիշողության ապաստարանացումը, քանի որ պատմագիտության մեջ «օբյեկտիվության հաստատումը չի նշանակում լիակատար հպատակեցում փաստերին»¹³⁹: Իսկ «պատմաբանը պատմության չարաշահումներով զբաղվում է միայն այնժամ, երբ դառնում է ինչ-որ քաղաքական իշխանության կողմնակից, ներկայացուցիչ կամ ծանա»¹⁴⁰:

Այսու՝ Լը Գոֆֆը հիշողության սրբազնացմանը հակադրում է քննադատական պատմությունը, որը հնարավորություն է տալիս սպրդելու «հիշողութենական ուստայններից», որոնք ընկած են հիշողության քաղաքականացման հիմքում: Այս առումով հիշողության և պատմության գործակցումն անհնար է դիտարկել ժամանակից դուրս: Դրանք մեծավ մասամբ հատվում են ժամանակի՝ իբրև կառավարման հատուկ տարածքի և անցյալ/ներկա/ապագա փորձի յուրացման ոլորտի ծիրում, քանի որ «ըստ ինչ-որ «մինչ»-ի ու «հետո»-ի ժամանակի բաժանման իրականությունը չի սահմանափակվում «ներկա/անցյալ» հակադրությամբ ինչպես անհատական, այդպես էլ կոլեկտիվ

136 **Steu Goff J. Le**, Histoire et mémoire, Paris, Gallimard, 1988 :
 137 **Goff J. Le**, History and Memory /trans. Steven Rendall and Elizabeth Claman, New York: Columbia University Press, 1992, p. xi.
 138 **Goff J. Le**, op. cit., p. 114.
 139 **Goff J. Le**, op. cit., p. 113.
 140 **Goff J. Le**, op. cit., p. 114.

մակարդակում: Այստեղ հարկ է հավելել և երրորդ չափումը՝ «ապագան»¹⁴¹: Ըստ այդմ՝ անցյալ/ներկա տարբերակումից անցումն անցյալ/ներկա/ապագա տարբերակմանը հույժ կարևոր է, քանի որ հենց այդ տարբերակումների վրա է հիմնված հիշողության և պատմության՝ իբրև գիտության գործառույթը¹⁴²: Բացի այդ՝ ժամանակի նման բաժանումը «երեք ուղղություններով համակարգի» կարևոր է այն առումով, որ այն հնարավոր է դարձնում այդ երեքի «գիտակցման հավասարակշռության» պահպանումը¹⁴³: Այդպիսի տարբերակումը բնավ էլ ինքնանպատակ չէ, այլ այնպիսի հնարավորություն է ընձեռում, շնորհիվ որի հնարավոր է վեր հանել այն, «ինչ գոյություն ունի կոլեկտիվ գիտակցության մեջ, մասնավորապես հասարակական-պատմական գիտակցության մեջ»¹⁴⁴: Իսկ քանի որ «այդ տարբերությունը հատուկ է կոլեկտիվ իմացության պատմությանը»¹⁴⁵, հարկավոր է «ներկա/անցյալ» (և ապագա) հակադրական գույգը դիտարկել կոլեկտիվ հիշողությանն ու պատմությանը հատուկ դիտանկյունից դուրս, ինչը թույլ կտա նաև «ձերբագատվել ներկայից, ինչը ենթադրում է ... նաև կոլեկտիվ հիշողության գոյություն անհատական հիշողությունից դուրս և դրանից վաղ»¹⁴⁶: Ժամանակի և պատմության խնդիրների հետազոտություններում իր ուրույն տեղն ունի սոցիալական հիշողությունը, որը «ընկրկում է, մերթ էլ լեփ-լեցուն է դառնում» նույն այդ ժամանակի և պատմության առաջ¹⁴⁷:

Իսկ քանի որ «սոցիալական պատմական հիշողությունը ձևավորվում է ավանդույթով և ուսուցմամբ»¹⁴⁸, ակնհայտ է նաև դրա ձեռնածությունը: Բանն այն է, որ այն, ինչը համարվում է կոլեկտիվ հիշողություն, սովորաբար մի գործընթաց է, որը ձևավորվում է բանավոր և ոչ բանավոր տրամատությունների արդյունքում, այն է՝ «միջնորդավորված տեքստերով»: Ուստի կոլեկտիվ վերհիշումը հիմնված է հենց այդ «միջնորդավորված տեքստերի» վրա և ձևավորվում է դրանց շուրջ: Եվ պատահական չէ, որ կոլեկտիվ հիշողությունն արդեն հանդես է գալիս իբրև «իշխանության համար հասարակական ուժերի պայքարի կարևոր նպատակ», քանի որ «պատմության մոռացումը, լռության մատնումը բացահայտում են կոլեկտիվ հիշողության ձեռնածման մեխանիզմների գոյությունը»¹⁴⁹: Մի բան, որը հանգեցնում է արտատեքստային իրականությունից տեքստի խզմանը, որն ուղեկցվում է իրականության փոխարինմամբ, այն է՝ տեղի է ունենում պայմանականության աննախադեպ ընդլայնում, որի համապատկերում բուն իրականությունը շրջա-

141 Goff J. Le, op. cit., p. 2.

142 Տե՛ս Goff J. Le, op. cit., p. xi.

143 Goff J. Le, op. cit., p. 2.

144 Goff J. Le, op. cit., p. 2□

145 Goff J. Le, op. cit., p. xi.

146 Goff J. Le, op. cit., p. 3.

147 Goff J. Le, op. cit., p. 54.

148 Goff J. Le, op. cit., p. 3.

149 Goff J. Le, op. cit., p. 54.

փոխվում է պայմանական իրականության: Արտահայտման պլանն անջատելու և ցանկացած այլ բովանդակության միացնելու հնարավորությունն ասույթը վտանգավոր գործիք է դարձնում, հարմար կուտակիչ սոցիալական ստի համար¹⁵⁰: Ըստ այդմ՝ միևնույն իրադարձությունը կարող է ձեռք բերել տարբեր նշանակություններ՝ կախված այն բանից, թե ինչ սյուժետային կառույցի մեջ է այն ներառվել, և քանի որ ավելի հաճախ պատմական հիշողությունն անգիտակցական բնույթ ունի, «իրականում շատ ավելի մեծ վտանգ կա, որ ժամանակի ընթացքում մտածող հանրություններում ձեռնածության է ենթարկվելու ավելի շուտ պատմական հիշողությունը, քան թե պատմությունը՝ իբրև գիտելիքի ճյուղ»¹⁵¹:

Այստեղից էլ՝ պատմական տրամասության հետևողական «կառուցումը», որն էլ ավելի դժվարին է, երբ մի «ձշմարտությունը» հակադրվում է մեկ այլ «ձշմարտության», ինչպես «անհատական հիշողությունը»՝ «վկայի» կամ «իրականությունը վերապրածի» և «կոլեկտիվ հիշողությանը»: Եվ այս հակադրությունը, այդուամենայնիվ, հաղթահարելի է, և դա հնարավոր է քննադատության միջոցով: Ուստի հիշողությունը և պատմությունը միմյանց հակադրելը սահմանափակում է իրականության մեր ընկալման տիրույթը, մինչդեռ այս երկուսի երկխոսայնացմամբ հնարավոր է ընդլայնել ընկալման հորիզոնները: Այստեղից էլ՝ հիշողության դրական գործառույթը պատմության համար. հիշողության և պատմության քննադատական համագործակցությամբ է, որ հնարավոր կլինի հաղթահարել անցյալի մասին հիշողության զուտ հետահայաց պատկերացումը և «անցյալը վերադարձնել իբրև ներկա»: Պատմության ձշմարտության և հիշողության ձշմարտության համադրման աշխատանքն էլ պատմագիտության գործառույթներից է, որով էլ հնարավոր է վերականգնել անցյալի փոխլրացական պատկերը. «պատմությունը պետք է հստակեցնի հիշողությունը և օգնի շտկել նրա սխալները»¹⁵²: Ուստի ըմբռնել հիշողության և պատմության փոխհարաբերությունը՝ նշանակում է ինչ-որ չափով բացահայտել ոչ միայն դրանց տարբերությունն ու հակադրությունը, այլև ու հատկապես համադրական-երկխոսային հեռանկար(ներ)ը. «առավելություն ունենալով պատմության (թե՛ իբրև գիտության, թե՛ իբրև հանրային պաշտամունքի) նկատմամբ և միաժամանակ դիտարկելով այն հետահայաց՝ իբրև պատմության՝ արխիվներով ու փաստաթղթերով/հուշարձաններով հարուստ (և ներքուստ փոփոխական) շտեմարան, և առաջահայաց՝ իբրև պատմական աշխատանքի հնչեղ (կենդանի) արձագանք, կոլեկտիվ հիշողությունը հաշվի է առնվում այն խաղաղույթների չափերը հաստատելիս, որոնք արվում են

150 Տե՛ս Հովհաննիսյան ՍՅ, Պատմություն և հիշողություն. Տեղապատմությունների աստիճանակարգման հիմնախնդիրն ըստ Պիեռ Նոռայի, «ՎԷՄ», 1 (2013), էջ 12-33:

151 Goff J. Le, History and Memory, p. xi.

152 Goff J. Le, op. cit., p. 111.

թե՛ զարգացած և թե՛ զարգացող հասարակությունների, թե՛ տիրող ու թե՛ ենթակա դասերի կողմից՝ իշխանության կամ իրենց կյանքի, գոյատևման ու առաջընթացի համար նրանց պայքարում»¹⁵³:

Հիշողության և պատմության պարզ հարաբերության մեջ արդեն իսկ նշմարվող ներունակությունների տարբերությունները իրականությունը թեպետ փոխանցում են տարբեր ուղղություններով, այդուամենայնիվ, հակադրումը կամ բախումը հաղթահարելի է երկխոսության միջոցով: Շնորհիվ դրա՝ հիշողությունն ու պատմությունը հանդես են գալիս իբրև իրականության փոխադարձ փոխանցող՝ ամբողջի մեջ միասնական ներառվածությամբ: Իսկ ընդհանուր առմամբ՝ իր ողջ բազմազանությամբ հիշողութենական/պատմական ներկայացումը պետք է հանդես գա այն հանգույցում, որում կենտրոնացված են պատմագիտության համար հնարավոր բոլոր կապերն ու անցումները:

Ամփոփում

Ամփոփելով վերասացյալը՝ կարող ենք ամրագրել, որ եթե պոզիտիվիստական պատմագիտության կարևորագույն տեսլականներից մեկը անցյալի մեջ ժամանակակից երևույթների ակունքների որոնումն էր (հանրահայտ «սկզբնաղբյուրների կուռքը»), որով հետազոտողի հայացքը սահմանափակվում էր այն ֆենոմեններով, որոնց համանմանները նա տեսնում էր իրեն ժամանակակից հասարակությունների մեջ, ապա **պատմական մարդաբանությունը** գնահատում էր ավելի շատ այն տարբերությունները, որոնք օգնում են մեզ հասկանալ անցյալը՝ չստորադասելով անցյալի ըմբռնումը ներկային:

Կարևոր է նշել նաև, որ եթե Աննալների հիմնադիր-հայրերի համար **ավանդույթների պատմության** հետազոտությունը լոկ միջոց էր տնտեսական և սոցիալական պատմությունների ավելի խորքային հասկացման համար, ապա երրորդ սերնդի ներկայացուցիչների համար այդ սյուժեները ձեռք են բերում ինքնուրույն արժեք: Ընդամին՝ **պատմական մարդաբանությունը**, զարգանալով **մտայնությունների, շարային և/կամ քանակային պատմությունների**ն գուգահեռ, ինչը համադրությունների նոր հարթակներ էր ապահովում, այդպես էլ հստակորեն չսահմանազատվեց հիշյալ հետազոտական ուղղություններից:

Մյուս կողմից՝ կրկին կարևորվեց **հիշողության և պատմության** թեման, և պարզ դարձավ, որ սոսկ հակադրումը չի կարող սպառիչ կերպով ներկայացնել պատմության վիթխարի տիրույթը: Հետևաբար ըմբռնել հիշողության և պատմության փոխհարաբերությունը՝ նշանակում է ինչ-որ չափով

¹⁵³ Goff J. Le, op. cit., p. 97-98.

բացահայտել ոչ միայն դրանց տարբերությունն ու հակադրությունը, այլև ու հատկապես՝ համադրական-երկխոսային հեռանկար(ներ)ը: Իսկ նախքան այդ հեռանկարների ուրվագծումը հույժ անհրաժեշտ էր, որ հիշողությունը, մինչև պատմության վերածվելը, անցնի ինքնահաղթահարման մի շրջափուլ, հրնթացս որի այն պետք է ստանա պատմագիտական կառույց: Իսկ ընդհանուր առմամբ՝ իր ողջ բազմազանությամբ հիշողութենական/պատմական ներկայացումը պետք է հանդես գա այն հանգույցում, որում կենտրոնացված են պատմագիտության համար հնարավոր բոլոր կապերն ու անցումները:

Այսպիսով՝ ստեղծվում են պատմագիտության ընդգրկուն համադրության հիմքն ու ներունակությունը, որոնք ներառում են միմյանց մեջ ներթափանցած և միմյանց անդրադարձնող, անգամ միմյանց ներհակ հարացույցներն ու հայեցակարգերը:

Սմբատ Խ. Հովհաննիսյան (ԵՊՀ դասախոս) – գիտական հետաքրքրությունների շրջանակում են պատմագրության, քաղաքակրթության, նշանագիտության և պատմության տեսությունների, նախաարդյունաբերական և արդյունաբերական դարաշրջանների հայ և համաշխարհային առևտրական կապիտալի պատմության հիմնախնդիրները:

Էլ. հասցե՝ shovhannisyan@aua.am,
 smbat_hovhannisyan@ysu.am.

Summary

METAMORPHOSIS OF THE ANNALES SCHOOL: “THE NEW HISTORY”

Part III. The concepts of “Anthropological History” and “History of Memory”

Smbat Kh. Hovhannisyan
Candidate of Sciences in History

Kew words – Annales school, the Third Generation of the “Annales” school, Historical Anthropology, Ethnohistory, “Anthropological Crisis”, Material and Biological Anthropology, Economic Anthropology, Social Anthropology, Cultural and Political Anthropology, History of Memory, the Politics of History, Politics of the Past, Identity Politics, Politics of Memory

The article examines the paradigms of **anthropological history** and **history of memory** interpreted in a new light by the third generation of the **Annales school**. Hereby, if one of the most significant visions of the positivistic

historiography was the quest for the origins of the contemporary events in the past (the so-called “idol of primary sources”), by which the researcher’s outlook was limited to those phenomena, which analogues he saw in the societies of his time, then **historical anthropology** appreciated mainly those differences that help us comprehend the past, without subordinating the apprehension of the past to the present.

It is also worth pointing out that, if for the founding fathers of the *Annales* the study of the **history of traditions** was merely a means for a deeper comprehension of the economic and social histories, then, for the representatives of the third generation of the school, these plots acquire their own independent value. Herein, **historical anthropology**, developing in parallel with the history of **mentalities, serial** and **quantitative** histories, which, in its turn, provided new platforms for the syntheses, was not so distinctly differentiated from the aforementioned research areas.

On the other hand, the importance of the subject of **memory** and **history** was again emphasized, and it became clear that mere contraposition could not exhaustingly represent the vast realm of history. Herewith, the apprehension of interrelation between memory and history means revealing, to some extent, not only their differences and opposition, but also and particularly their synthetical-dialogical perspective(s). And before outlining these perspectives it was highly essential, that memory, before turning into history, would go through a cycle of self-overcoming, during which it should gain a historiographical structure. By and large, the **history of memory** representation, in all its diversity, should appear in the junction in which all probable connections and transitions for historical science are concentrated. This creates the basis and potentiality of an embracive synthesis of historical science, which includes the interpenetrated and interreflected, even antipodal paradigms and conceptions.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ШКОЛЫ АННАЛОВ: «НОВАЯ ИСТОРИЯ»

Часть III. Концепции «антропологической истории» и «истории памяти»

Смбат Х. Оганнисян

Канд. ист. наук

Ключевые слова - школа «Анналов», третье поколение школы «Анналов», историческая антропология, этноистория, «антропологический кризис», материальная и биологическая антропология, экономическая антропология, социальная антропология, культурно-политическая антропология, история памяти, политика истории, политика прошлого, политика идентичности, политика.

В статье рассматриваются парадигмы «**антропологической истории**» и «**истории памяти**», интерпретированных в новом свете третьим поколением школы «Анналов». При этом, если одним из наиболее значимых воззрений позитивистской историографии был поиск истоков современных событий в прошлом (так называемый «идол первоисточников»), при котором кругозор исследователя ограничивался теми явлениями, аналоги которых он видел в обществах своего времени, то **историческая антропология** ценила в основном те отличия, которые помогают нам осмыслить прошлое, не подчиняя восприятие прошлого современности.

Стоит также отметить, что если для отцов-основателей «Анналов» изучение **истории традиций** было всего лишь средством более глубокого осмысления экономической и социальной историй, то для представителей третьего поколения школы эти сюжеты приобретают собственную самостоятельную ценность. Историческая антропология, развиваясь параллельно с **историей ментальностей, серийной и количественной историей**, в свою очередь, обеспечивала новые платформы для синтезов, не столь отчетливо отличаясь от вышеупомянутых направлений исследований.

С другой стороны, была вновь подчеркнута важность темы «**памяти**» и «**истории**», и стало ясно, что простое противопоставление не может исчерпывающим образом представить обширную область истории. При этом осознание взаимосвязи между памятью и историей означает раскрытие в некоторой степени не только их различий и оппозиции, но и, в частности, их синтетико-диалогической перспективы (точек зрения). И прежде чем обрисовать эти

перспективы, крайне важно, чтобы память, прежде чем превратиться в историю, прошла через цикл самопреодоления, в ходе которого она должна обрести историографическую структуру. По большому счету, **памятное/историческое** представление во всем своем многообразии должно проявляться на стыке, где сосредоточены все вероятные связи и переходы исторической науки. Это создает основу и потенциал всеохватывающего синтеза исторической науки, который включает в себя взаимопроникающие и **взаимоотражающие**, даже антиподальные парадигмы и концепции.

REFERENCES

1. **Agirre Roxas K. A.**, Kriticheskiy podxod k istorii francuzskix “Annalov”, M., Izdatel’stvo “Krug“ God izdanija”, 2006 (**In Russian**).
2. **Bjurger A.**, Ot serijnoj k kompleksnoj istorii: genezis istoricheskoj antropologii, v knige **A. O. Chubarjan (red.)**, Homo Historicus: K 80-letiju so dnja rozhdenija Ju. L. Bessmertnogo, V 2 kn., Kn. I, M., “Nauka”, 2003 (**In Russian**).
3. **Djubi Zh.**, Razvitije istoricheskix issledovanij vo Francii posle 1950 goda, **Odissej. Chelovek v istorii – 1991**, M., 1991 (**In Russian**).
4. **Emar M.**, Agrarnaja istorija: ot izuchenija ekonomiki k istoricheskoj antropologii, Spory o glavnom: Diskussii o nastajash’em I budush’e, istoricheskoj nauki vokrug francuzskoj shkoly “Annalov”, M., 1993 (**In Russian**).
5. **Gurevich A. Ja.**, “Novaja istoricheskaja nauka” vo Francii: Dostizhenije I trudnosti (kriticheskiye zametki medievista), v knige **Istorija I istoriki-1981**, M., 1985 (**In Russian**).
6. **Gurevich A. Ja.**, Filipp Ar’es: Smert’ kak problema istoricheskoj antropologii, v knige **F. Ar’es**, Chelovek pered licom smerti: Per. s fr. /Obsh’. red. Obolenskoj S. V., Predisl. Gurevicha A. Ja., M., Izdatel’skaja gruppa “Progress”-“Progress-Akademija”, 1992 (**In Russian**).
7. **Gurevich A. Ja.**, Istoricheskiy sintez I shkola “Annalov”, M., Centr gumanitarnyx iniciativ, “Universitetskaja kniga”, 2014 (**In Russian**).
8. **Gurevich A. Ja.**, Smert’ kak problema istoricheskoj antropologii: o novom napravlenii v zarubezhnoj istoriografii, **Odissej. Chelovek v istorii**, Issledovanija po social’noj istorii I istorii kul’tury, M., “Nauka”, 1989 (**In Russian**).
9. **Gurevich A. Ja.**, Zhak Le Goff I “Novaja istoricheskaja nauka” vo Francii, v knige **Zh. Le Goff**, Civilizacija srednevekovogo Zapada, Ekaterinburg, “U-Faktorija”, 2005 (**In Russian**).
10. **Hovhannisyan S.**, Annalneri drots’i aylats’umě. Nor patmagitut’yun, Mas arajin: Hetazotakan hayets’akargě yev patmut’yan “k’anakayin” kam “sharayin” ěmbrnumě, “Vēm” hamahayakan handes, 2013, N 1 (**In Armenian**).
11. **Hovhannisyan S.**, Patmut’yun yev hishoghut’yun. Ts’eghaspanut’yunneri astichanakargman himnakhndirn ěst Pier Norayi, “Vēm” hamahayakan handes, 2013, N 1 (**In Armenian**).
12. **Istorija mental’nostej, istoricheskaja antropologija**. Zarubezhnaja issledovanija v obzorax I referatax / Sost. E. M. Mixina, M., 1996 (**In Russian**).
13. **Kim S. G.**, Istoricheskaja antropologija v Germanii: metodologicheskije iskanija I istoriograficheskaja praktika, Tomsk, 2002 (**In Russian**).

14. **Kim S. G.**, Osnovnyje tendencii istoricheskoy antropologii v Germanii 1960-80-x gg., v knige **K novomu ponimaniju cheloveka v istorii**: Ocherki razvitiya sovremennoj zapadnoj istoricheskoy mysli, Tomsk, 1994 (**In Russian**).
15. **Korben A., Kurtin Zh.-Zh., Vigarello Zh. (red.)**, Istorija tela. V 3-x tomax, tom 1, M., "Novoje literaturnoje obozrenije", 2012 (**In Russian**).
16. **Krom M. M.**, Istoricheskaja antropologija. Uchebnoje posobije, M., SPb., Izdatel'stvo Jevropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, "Kvadriga", 2010 (**In Russian**).
17. **Revel' Zh.**, Istorija I social'nyje nauki v Francii: na primere Evoljucii shkoly "Annalov", "Novaja I novejšhaja istorija", 5 (1998) (**In Russian**).
18. **Revel' Zh.**, Istorija I social'nyje nauki v Francii: na primere Evoljucii shkoly "Annalov", "Novaja I novejšhaja istorija", 6 (1998) (**In Russian**).
19. **Rikjor P.**, Vremja I rasskaz, t. 1, Intriga I istoricheskij rasskaz, M., SPb., "Universitetskaja kniga", 2000 (**In Russian**).
20. **Trubnikova N. V.**, Francuzskaja istoricheskaja shkola "Annalov", M., "Kvadriga", 2016 (**In Russian**).
21. **Uvarov P. Ju., Trubnikova N. V.**, Shkola "Annalov" I istoricheskaja antropologija, v knige **Kardin N. N. I dr.**, Teorija I metodologija istorii: uchebnik dlja vuzov, Volgograd, "Uchitel'", 2014 (**In Russian**).
22. **Vul'f K.**, Antropologija: istorija, kul'tura, filosofija / Per. s nem. G. Xajdarovoj, SPb., Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2008 (**In Russian**).
23. **Zh. Le Goff**, Javljaetsja li vse zhe politicheskaja istorija stanovym xrebetom istorii?, **THESIS**. Teorija I istorija ekonomicheskix I social'nyx institutov I sistem, vyp. 4, 2 (1994) (**In Russian**).